Naše řeč

ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ

7-8

ROČNÍK 42

1959

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

NAŠE ŘEČ • ROČNÍK XLII • ČÍSLO 7—8 • VYŠLO V SRPNU 1959

Vydává Ústav pro jazyk český Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Vedoucí redaktor: univ. prof. dr. Alois Jedlička, výkonný redaktor: dr. František Váhala; členové redakční rady: univ. prof. dr. Jaromír Bělič, akademik Bohuslav Havránek, univ. prof. dr. Václav Machek, univ. prof. dr. Vladimír Šmilauer, akademik František Trávníček, dr. František Daneš.

Redakce: Letenská ul. 4, Praha 1, telefon 633 51—53. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 03, Jungmannova tř. 15, Praha 2. — Administrace: Poštovní novinový úřad Praha 3, Jindřišská 14.

Vychází v pěti dvojčíslech do roka; předplatné na celý ročník 15 Kčs, cena jednoho dvojčísla 3 Kčs.

Jazykové dotazy, příspěvky a recenzní výtisky zasílejte na adresu redakce (Letenská ul. 4, Praha 1).

OBSAH

K RODOVÉ SHODĚ PODSTATNÝCH JMEN

JAROSLAV KUCHAŘ

Shodě (kongruenci) podstatných jmen věnují naše novější skladby nepoměrně méně pozornosti než jiným typům shody. Tak Kopečný případy tvarové shodnosti podstatných jmen v rodě, čísle a pádě do mluvnické shody vůbec nezahrnuje. Shoda je podle jeho definice „výrazným syntaktickým prostředkem na vyjádření sounáležitosti 1. adjektiva s řídícím substantivem nebo 2. přísudkového slovesa s podmětem".[1] Této definici však odporuje výklad o přívlastku vyjádřeném „shodným substantivem".[2]

Šmilauer řadí tvarovou shodu podstatných jmen do případů pravidelných (*paní Kokrdová, naše sousedka*) bez podrobnějšího výkladu; neshodu pak, co se rodu týká, klasifikuje jako případ zvláštní a příklady na ni uvádí jen u nominativu jmenovacího (*firma F. Topič*) a v případech jako *Neapol je město,* tj. když závislé podstatné jméno není schopno se rodově přizpůsobit.[3] V podstatě ve stejném rozsahu a stejném smyslu probírá shodu i Trávníček; také pro něho je rodová shoda podstatných jmen v rámci přechylování pravidlem.[4] I poslední vydání mluvnice Havránkovy-Jedličkovy pokládá neshodu jmenného přísudku co do rodu v rámci přechylování za odchylku od pravidla, a to uplatňující se v těch případech, „jde-li o hodnocení nebo o obecné určení hodnosti". Jako jediný příklad je uvedena věta: *Marie Majerová je velký umělec slova.*[5]

Poměrně nejvíce nepravidelností a odchylek tu zjišťuje ve starší práci o jmenném rodu (tedy nesyntakticky zaměřené) Oberpfalcer.

---

[1] Fr. Kopečný, *Základy české skladby,* 1958, s. 40.
[2] Tamtéž, s. 185.
[3] Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba,* 1947, s. 68n.
[4] Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* II, 1951, s. 834, 835, 846.
[5] Havránek-Jedlička, *Stručná mluvnice česká,* 7. vyd., 1958, s. 156.

Zvlášť vyčleňuje — kromě případů expresívních — případy vzniklé matením rodu (*Venus milovec, bóh milovanie*) a nářeční útvary ustrnulé (*pane rechtorka!*), popřípadě lexikalizované (*kmotr Havlíková,* tj. manželka kmotra).[6] Na jiném místě[7] pak mluví o tom, že o ženě bývá užito jména mužského rodu proti pravidlům mluvnické shody z úcty, ze zdvořilosti, „má-li žena vážené postavení ve společnosti, nebo když jde o vynikající výkon, o akademickou hodnost apod." Všechny tyto případy řadí mezi expresívní. Podrobnější klasifikaci a výklad však neuvádí.

Jen zkratkovitě, neúplně (ale pro jisté případy celkem výstižně) charakterizuje neshodnost jmen v rodě Haller v nejobsáhlejším dosud výkladě o mluvnické shodě:[8] „Shoda v rodě tu však není, jestliže jazyk nemá příslušného tvaru, anebo užije-li se podstatného jména v přístavku nebo doplňku ve smyslu obecném, hodnotícím nebo obrazném (nikoli v technickém významu povolání, právní nebo organizační příslušnosti ap.)."

I značně kusý a do jisté míry jednostranný materiál, který jsme získali excerpcí z akademického Příručního slovníku jazyka českého, jakož i ze současného tisku, nás přesvědčuje o tom, že popis shody podstatných jmen v mluvnickém rodě, jak jej naše mluvnice zachycují, je neúplný a nepřesný. Podstatná jména se v takových skladebných vztazích, v nichž se zpravidla uplatňuje shoda v čísle, popřípadě i v pádě, často v mluvnickém rodě neshodují i přes to, že jsou dány formální slovotvorné podmínky, tj. i když jsou v závislém postavení slova schopná rodově se přizpůsobovat, vytvářet přechylovacími příponami rodové dvojice. Uveďme si několik příkladů: *Česká filharmonie, nositel Řádu republiky a laureát státní ceny; hrdinná Sovětská armáda — náš přítel a spojenec; jeho jediným učitelem byla příroda; babička byla veliký dobrák; tvářila se zuřivě jako závodník; ženy — důležitý pomocník národních výborů; málo je v literatuře žen humoristů; v divadle se objevil nový režisér — absolventka AMU J. Marešová* atd.

Hojný výskyt takových a podobných příkladů dokazuje, že pří-

[6] Fr. Oberpfalcer, *Rod jmen v češtině,* 1933, s. 304n.
[7] Tamtéž, s. 242.
[8] J. Haller, *Shoda v češtině,* Teorie i praxe 6, 1941—1942, s. 265n.

pady neshody nelze jednoznačně hodnotit jako odchylky od obecně závazného pravidla, a zejména ovšem ne jako porušování noremních zákonitostí spisovné češtiny. I v rámci přechylování je stav poněkud složitější, existuje několik typů shodnosti i neshodnosti tvarů v rodě, jejichž pravidelnost vyžaduje teprve bližší zkoumání a podrobnější rozbor.

Nabízí se především otázka, zda lze shodu podstatných jmen v mluvnickém rodě vůbec považovat za způsob vyjádření skladebné sounáležitosti. Má totiž velmi omezený rozsah uplatnění; netýká se vůbec jmen středního rodu a u jmen ostatních přichází její uplatnění v úvahu jen tehdy, je-li možno jména v závislém postavení rodově obměňovat, zejména přechylovat. U slov, která nevytvářejí přechylovací dvojice, nejde tedy o shodu (kongruenci) ve smyslu skladebném, nýbrž o náhodnou shodnost tvarů.

Takto omezená platnost rodové shody podstatných jmen a její závislost na existenci prostředků, kterými se vytvářejí přechylovací dvojice, tj. prostředků patřících do oblasti tvoření slov a pojmenování, to vše je zřejmě příčinou, proč ji někteří, např. Kopečný, nepovažují za způsob vyjádření skladebné sounáležitosti, tedy za záležitost syntaktickou.

Proti tomu lze uvést, že shoda podstatných jmen v rodě souvisí se shodou podstatných jmen v čísle a v pádě, tvoří s nimi jistý celek; a tyto druhy shody nelze už vylučovat ze skladby s poukazem na to, že jsou vázány na prostředky slovotvorné, pojmenovávací. Zbývá ovšem otázka základní, zda je skladebnou záležitostí vůbec shoda podstatných jmen jako taková (v čísle, v pádě i v rodě).

Je tuším potřebné pojem shody (kongruence) podstatných jmen — a tedy také shody v rodě — jako kategorie především syntaktické zachovat. Svým základním charakterem tento jev do skladby nepochybně přísluší: vyjadřuje (naznačuje), že dvě nebo více podstatných jmen v skladebném útvaru k sobě jistým způsobem patří, že mezi nimi je určitý vztah sounáležitosti.

Vedle toho má ovšem shoda podstatných jmen — a v tom je přirozeně i rodová shoda podstatných jmen — svůj zvláštní charakter: liší se svými základními předpoklady slovnědruhovými, svou omezenou závazností jen na některé typy, ale na druhé straně také tím,

že není jen vyjádřením skladebné sounáležitosti; spolu se svým protipólem neshodou slouží jako prostředek jisté významové a slohové diferenciace.[9] Mluvnickou shodu (kongruenci) je tu tedy třeba chápat poněkud šíře: nejen jako závaznou shodnost tvarů s dosahem ryze skladebným, jako je tomu u jiných typů shody, nýbrž i jako možnost volby mezi tvary shodnými nebo neshodnými v těch případech, kdy tvary shodné nejsou závazné. V tomto smyslu budeme také dále pojednávat o rodové shodě podstatných jmen.

Zastavme se však především u základních předpokladů pro uplatnění shody v rodě, u onoho „rámce“ přechylování. Jak jej máme pojímat? Je to omezení jen na shodu v ženském rodě? Gebauer[10] a po něm i Trávníček[11] zahrnují sem i případy shodnosti podob v mužském rodě, je-li závislé jméno schopné přechylování, tedy např. *J. Vrchlický, český spisovatel* (proti *B. Němcová, česká spisovatelka*), *otec tam působil jako ředitel, matka jako učitelka* ap. Uvádějí sice jen příklady na shodu ve jménech osob, ale patří sem zajisté i případy shody ve jménech ostatních, i neživotných, např. *váš obličej je zrádcem vašich myšlenek* nebo *letní řez je zároveň zlepšovatelem, korektorem řezu zimního*, a naproti tomu *slzy co zrádkyně vnitřního sladkého zmatku* nebo *zahálka, všech neřestí ploditelka.* Celkem jasně se tu rýsují dvě velké, od sebe odlišné skupiny konstrukcí: je-li základní jméno rodu mužského, musí být přechylné závislé jméno v rodě mužském, rodová shoda takových podstatných jmen mužských je závazná (v těchto případech je rodová shoda jen prostředkem vyjádření skladebné sounáležitosti); je-li základní podstatné jméno rodu ženského, nemusí mít závislé jméno ženskou podobu přechýlenou, shoda v rodě není ve všech případech závazná. Jen tento druhý typ bude také předmětem dalšího rozboru.

Řekli jsme již, že rodová shoda podstatných jmen je především

---

[9] Tuto další funkci shody vystihuje Trávníček v *Mluvnici*, s. 831, takto: „... má mluvnická shoda ještě úkon jiný, a to tam, kde se střídá s neshodou. Tu pak tvar shodný má význam jiný než neshodný, obojí tvary slouží významovému rozlišení.“

[10] V *Historické mluvnici* IV, 1929, s. 135; tak i v Gebauerově-Ertlově *Mluvnici české* II, vyd. 1914, s. 114, a podobně v Gebauerově-Trávníčkově *Příruční mluvnici jazyka českého*, 4. vyd. 1930, s. 294.

[11] Cit. dílo, s. 834, 835 aj.; na s. 835 mluví dokonce o doplňku v přechýlené (?) podobě mužské.

prostředkem skladebné sounáležitosti. To znamená, že se uplatňuje ve vztahu přívlastku, popřípadě přístavku a základního jména, nebo ve vztahu jmenného přísudku, popřípadě doplňku a jména. Podobně jako shoda v čísle [12] projevuje se však i v jiných větných a souvětných vztazích, např. u příslovečného určení a u předmětu. Výrazná je taková vázanost zejména u příslovečných určení vyjadřovaných přirovnávacími spojkami *jako, než, co* ap.: *Marta si počínala lépe než pouhá statistka, je opálená jako černoška;* možná je tu ovšem také neshoda: *Tvářila se jako závodník.* O zvláštní povaze a svéráznosti přirovnávacího vztahu píše Kopečný.[13]

Také u předmětu se projevuje, i když omezeně, rodová shoda. Dosvědčují to příklady jako *Pujmanová patří mezi vynikající spisovatelky (spisovatele), sestra studovala na učitelku* ap. Možnost uplatnění shody je tu však vázána na význam přísudkového slovesa, na to, jak těsně spíná předmětovou část s částí podmětovou.

Avšak i v jiných, méně zřetelných vztazích vystupuje rodová shoda podstatných jmen. Např. ve vztahu dvou předmětů: *Naše strana právem vždy spatřovala v Komunistické straně Sovětského svazu příklad a zkušenou učitelku,* ve vztahu vzdáleného neshodného přívlastku: *kniha o jedné z prvních našich žen s osudem bojovnice* atd. Nezáleží tu tedy ani tak na míře skladebné vázanosti, jako na významových vztazích mezi oběma (několika) podstatnými jmény ve větném kontextu, na tom, že se taková pojmenování k sobě nějak přirovnávají, se sebou srovnávají, významově na sebe navazují ap.

Podstatná jména mužského rodu (přechylná) mají ve skladebných vztazích zřetelně více funkcí než (přechýlená) podstatná jména rodu ženského: uplatňují se jako závislý člen nejen k podstatným jménům vlastního rodu mužského, nýbrž i k podstatným jménům rodu středního a částečně i k podstatným jménům rodu ženského.

Tato četnost funkcí přechylných podstatných jmen mužského rodu v skladebných konstrukcích souvisí s jejich druhovým významem po-

[12] Srovnej např. shodu (neshodu) v čísle ve vztahu mezi podmětem a předmětem: *dravci mají zobák (zobáky), přítomní sejmuli klobouk (klobouky), připravte si tužku a papír (tužky a papíry),* nebo ve vztahu příslovečného určení: *studenti vstali z lavic (z lavice).* Novější mluvnice tento jev do výkladů o mluvnické shodě nepojímají, třebaže jej do shody zahrnul již G e b a u e r v *Historické mluvnici.* Upozorňuje na to také H a l l e r v cit. článku, s. 232.

[13] Cit. dílo, s. 29 a 225; srov. též T r á v n í č e k, *Mluvnice,* s. 831, 837n.

jmenovávacím. Jména mužského rodu označující živé bytosti mají v určitých promluvových situacích, kdy na rozlišování přirozeného rodu mezi živými bytostmi nezáleží, kdy takové rozlišování není v záměru sdělení, schopnost označovat bytosti (zejména osoby) jen obecně, jako druh, bez poukazu k jejich přirozenému rodu, k jejich pohlaví. Pojmenovávají prostě jedince, nebo častěji skupinu jedinců jako zástupce jistého druhu, charakterizované stejnou činností, stejnými vlastnostmi atp. (Mluví se někdy také o rodu společném, nebo o jménech vespolných.) Tuto druhovou pojmenovávací funkci mužských jmen zaznamenává z novějších prací např. Mluvnice Trávníčkova,[14] uvádí však vesměs příklady jen na pojmenování skladebně nezávislá, v nichž je mužské jméno zpravidla v čísle množném.

Je nasnadě, že se druhový význam mužských jmen uplatňuje i v postavení skladebně závislém, tedy v skladebných konstrukcích, v nichž se může uplatňovat rodová shoda podstatných jmen. Právě střetání těchto dvou tendencí, principů v skladebně závislých větných členech, jednak principu rodové shody, tj. vyjádření vlastní skladebné sounáležitosti, jednak tendence zařazovat pojmenování do širší významové kategorie vyjadřované jménem mužského rodu, vytváří onu možnost volby v daných skladebných konstrukcích (tj. se základním členem v ženském rodě), jak jsme o tom již mluvili. Přitom se v závislých postaveních uplatňují ve funkci druhové i mužská jména v čísle jednotném a také mužská jména neoznačující přímo živé bytosti, nýbrž vztahující se i k jménům neživotným, abstraktním apod.

Alespoň několik příkladů: *mandelinka bramborová — škůdce (škůdkyně) našich polí; Zátopková nemá ve své disciplíně soupeře (soupeřku); nejdůležitějším činitelem byla reorganizace průmyslu; Česká filharmonie je nositelem (nositelkou) nejlepších tradic českého reprodukčního umění; socialistická soutěž je významným pomocníkem (významnou pomocnicí) při zhospodárňování výroby.*

[14] Fr. Trávníček, citované dílo, s. 1044n.; srov. též Fr. Oberpfalcer, citované dílo, s. 26, 64n. Oberpfalcer tu zároveň správně odmítá důslednou aplikaci známé teorie binárních morfologických protikladů na kategorii rodu podstatných jmen; mužská a ženská jména netvoří ani v oblasti pojmenování živých bytostí čistou asymetrickou korelaci řady bezpříznakové a příznakové ve smyslu této teorie.

Konflikt mezi uvedenými tendencemi se neřeší ve všech konstrukcích stejně a také důsledky tohoto řešení nejsou jednoznačné. Existuje tu celá stupnice typů od naprosté závaznosti užité shody přes útvary, kde volba jednoho z prostředků má důsledek pro význam konstrukce nebo pro její platnost slohovou, až po jistou libovolnost výběru toho či onoho prostředku, omezeného jen frekvencí v úzu.

Je tu především skupina konstrukcí, v nichž je základním členem pojmenování (ženského rodu) označující věci neživé a abstrakta. Shodnost nebo neshodnost závislého členu co do rodové charakteristiky má tu důsledky víceméně slohové, souvisí s mírou obraznosti takových spojení a s možnostmi jejich užití v různých druzích textu. Jako základní, neutrální syntaktický model lze tu zpravidla hodnotit spojení neshodná: *Sovětská armáda — náš přítel a spojenec; Česká filharmonie, nositel Řádu republiky a laureát státní ceny; jeho jediným učitelem byla příroda; smysl ilustrace jako výtvarného průvodce; socialistická soutěž je významným pomocníkem při zhospodárňování výroby; reakce první republiky byla kmotrem hanby protektorátu; důležitý činitel v její povaze byla láska k manželovi; nová naleziště učinila z Kanady hlavního zásobitele světa platinou.*

Teprve na pozadí tohoto modelu se odrážejí útvary shodné jako slohově zabarvené, aktualizované: *Sovětská armáda — osvoboditelka; slzy co zrádkyně vnitřního zmatku; zahálka, všech neřestí ploditelka; vyšla lásky vůdkyně, hvězda večerní; smrt jest velká rádkyně; historie je učitelka života; z rány krev se lije, žalobnice rudá; zákeřnice smrt hlavu na prsa mu stiskla; hmota se stává otrokyní ducha; církev byla pomocnicí státu; dlouhá chvíle bývá ploditelkou hříchu; jest tedy krasověda nutnou průvodkyní a rádkyní ve spisování dějin písemnictví; církev, tato žehnatelka kapitalistických zbraní; tato společnost je veliká porušitelka mravnosti; založení Komunistické strany Indočíny, vůdkyně osvobozeneckého boje.*

Míra obraznosti takových shodných spojení je ve srovnání se skupinou první značně vyšší. K obraznému prvku personifikačnímu, který je v takových spojeních zastoupen vždy, přistupuje ještě obrazný prvek, který bychom mohli nazvat zženšťujícím, feminizačním. Způsobuje jej ta skutečnost, že jménům neživotným v základním členu odpovídají v členu závislém jména přechýlená, která jsou jed-

noznačně rodově příznaková, tj. označují svou základní pojmenovávací funkcí (ženské) bytosti živé. Kde je přechýlených jmen užito mimo tuto jejich pojmenovávací funkci, cítí se to v každém případě jako užití nevlastní, přenesené, motivované jinak než ryze lexikálně. To platí i pro naše přechýlená jména v postavení skladebně závislém na pojmenování neživotném.

Slohové zabarvení spojené s tímto obrazným vyjadřováním má za následek, že se tohoto způsobu více využívá v beletrii a vůbec ve výpovědích s citovým přízvukem a s větší mírou obrazných prvků než v řeči prostě sdělovací.[15] Jestliže je nám v prostém sdělovacím oznámení (třeba na plakátě) bližší vyjádření *Česká filharmonie, nositel Řádu republiky*, je v oslavném článku k výročí přiměřená i stylizace poněkud obrazná: *Česká filharmonie je nositelkou nejlepších tradic českého reprodukčního umění.*

Nebylo by jistě bez zajímavosti podrobněji analyzovat lexikální vztahy mezi slovy, která vystupují jako členové takových shodných větných dvojic. K získání celkového obrazu můžeme tu některé skutečnosti jen naznačit; jsme si přitom vědomi, že lexikální stránka pojmenování není jediným činitelem, který o rodové shodě, popřípadě neshodě rozhoduje. Není náhodou, že se v našem materiále v tomto typu spojení nejčastěji objevuje v základním členu slovo *smrt* (se závislými slovy jako *rádkyně, vysvoboditelka, zprostitelka, zachraňovatelka, zákeřnice*) a dále např. slova *hvězda, krev, církev, múza, příroda, hmota, historie, krasověda, společnost, strana, kniha, jabloň, růže, prvosenka* atd., tj. pojmenování, která mimo odborné sdělení sama tíhnou k obrazným, poetickým přirovnáním. I když je ženský rod takových jmen, označujících předměty neživé a abstrakta, záležitostí formální, mluvnickou, jsou tato jména pod neustálým vlivem jmen, v nichž je mluvnický rod totožný s rodem skutečným, tj. kde ženská jména označují ženské bytosti. Právě v jazykových stylech s obrazným vyjadřováním je vždy možnost přehodnocení ženského mluvnického rodu na rod skutečný. Odtud pramení časté „ženské“

[15] Nepřekvapuje proto, že akademický Příruční slovník má ve svém příkladovém materiále značně více spojení tohoto typu než typu prvního: excerpce beletristických textů je v něm nesrovnatelně silněji zastoupena než příklady z vyjadřování odborného, anebo dokonce z jazyka hovorového.

personifikace výrazů jako *smrt, příroda, múza, růže* aj., které pak mají svůj odraz v skladebné shodě.

Do jisté míry rozhoduje o slohovém zabarvení shodných konstrukcí i lexikální povaha přechýleného jména v členu závislém. Míra lexikálního významu „ženského" je v našich spojeních zajisté vyšší u slov jako *přítelkyně, zrádkyně, žalobnice, zákeřnice, žebračka, hospodyně* ap. než dejme tomu u slov jako *nositelka, činitelka, ukazatelka, koordinátorka* ap.

Proto je obrazné chápání sice poněkud oslabeno ve vyjádření *Národní fronta, která je organizátorkou a koordinátorkou úsilí našeho lidu*, ale na druhé straně může někdy působit i nežádoucím způsobem ve spojeních jako *Sovětská armáda — přítelkyně armády československé*, poněvadž v lexikálním významu přechýleného slova *přítelkyně* je více vlastností typických pro ženskou bytost.

Jsou tedy ženská přechýlená jména těsně spjata s pojmenováními životnými, kdežto u mužských (přechylných) jmen se tato vázanost na kategorii jmen životných zdaleka tak nepociťuje.[16] To umožňuje, že mužská jména mohou fungovat jako závislý člen i v těch skladebných konstrukcích, kde je základní člen jméno rodu ženského, neboli že mohou plnit druhovou funkci. Naprosto závazné je však jejich užití v daných konstrukcích jen tehdy, jestliže je zároveň neshoda v čísle: *Vítkovické železárny, nositel Řádu práce* (nelze se vyjádřit *„Vítkovické železárny, nositelka Řádu práce"*); *konzervatoře jsou zásobitelem venkovských divadelních souborů* (nelze říci *„zásobitelkou"*).

Také v druhé skupině útvarů, tj. v takových konstrukcích, v nichž je základním členem podstatné jméno rodu ženského označující bytost živou, střetávají se v členu závislém obě tendence: tendence vyjadřovat shodu ženským jménem přechýleným, tedy prvek skladebný, i tendence zařazovat do obecnější kategorie významové přechylným jménem rodu mužského, tedy prvek významový. Uplatnění té či oné tendence není však již motivováno důvody slohovými, různým stupněm obraznosti ap., nýbrž činiteli jinými.

Nejsilněji se shoda uplatňuje v takových pojmenovávacích spoje-

[16] O tom — kromě jiného — svědčí i ta skutečnost, že některá mužská jména slouží jako pojmenování věcí neživých a abstrakt, třebaže se skloňují jako jména životná, např. *ukazatel, činitel, nositel* ap.

ních přívlastkových, popřípadě přístavkových, v nichž dvě nebo více podstatných jmen slouží jako pojmenování jednotlivých konkrétních živých bytostí. Ukazatelem toho, že se pojmenování vztahuje ke konkrétní osobě, je tu často samo jméno vlastní (*paní Nováková; národní umělkyně Marie Majerová, laureátka státní ceny; vynikající atletka Davidová, držitelka několika rekordů; Josefa Vinklerová, švadlena; přítelkyně Vlasta*), ale přímý vztah k označované bytosti nemusí být určován jen vlastním jménem, je-li dán kontextem nebo situací, jako je tomu v osloveních žen: *paní doktorko!, soudružko učitelko!* Tyto konstrukce se výrazně odlišují rovněž tím, že v nich lze často těžko určit člen základní a závislý, popřípadě směr závislosti. Kopečný [17] tu mluví o zastření vztahu mezi členy, bylo by však možno z hlediska skladebného považovat vztahy členů za vzájemné, dvojstranné ap.

Shoda v rodě, a také v čísle a v pádě, se v takových útvarech pociťuje jako závazná; podoby neshodné, popřípadě nepřechýlené mají jako odchylky jinou platnost: jsou to buď citátová označení žen cizích (např. *soudružka Dolores Ibarurri*) u pojmenování individualizovaných nepřechýleným vlastním jménem, nebo zřejmé nepravidelnosti vzniklé nezvyklostí přechýlených podob (*generál Žáčková*), slangovým způsobem vyjadřování (*paní doktor Kabešová*) nebo ustrnulé podoby nářeční (*kmotr Havlíková*). Jakmile se pojmenování nevztahuje k jednotlivé konkrétní osobě, nýbrž jsou jím označeny ženy jako celek, jako skupina (je to zpravidla vyjádřeno i číslem množným), není již shoda mezi členy takového pojmenovávacího vztahu závazná: *Střez se žen, těchto stálých ploditelů nesvárů a útrap!; málo je v literatuře žen humoristů; ženy — důležitý pomocník národních výborů.*

Ve vztazích predikačních není skladebná vázanost mezi oběma členy tak silná; vzájemný poměr podob shodných a neshodných tu vytváří několik typů. Je tu třeba rozlišovat jednak typ (*a*), kdy užití jména mužského nebo ženského v závislém členu nepřináší žádné významové rozlišení; *jsem sama svým škůdcem; Růžena má být původcem tvého neštěstí; což nebyla vládcem domácnosti?* Významový protiklad mezi jménem druhovým, označujícím přirozený rod společ-

[17] Kopečný, citované dílo, s. 186.

ný (mužský i ženský nerozlišeně), a mezi jménem označujícím rod ženský, je v těchto spojeních, vyjadřujících jen obecné srovnání, setřen, je nevýrazný: *Růžena má být původkyní tvého neštěstí; což nebyla vládkyní domácnosti?* Je-li s tímto obecným srovnáním spojen prvek hodnotící, je pravidelnější užití jména mužského, tedy skladebná neshoda: *Majerová je vynikající umělec slova; Zátopková nemá ve své disciplíně soupeře; sestra je učiněný doktor; matka je první člen rodiny.*[18]

Vedle toho je typ *(b)*, kdy pojmenování v závislém členu přímo vyjadřuje zástupce určité skupiny, kategorie osob, do níž se pojmenování v členu základním nějak zařazuje, popřípadě z ní vyjímá apod.; v takových případech má užití mužského nebo ženského jména také různý význam: mužské jméno zpravidla význam druhový (nerozlišuje skupinu mužů a žen), kdežto jméno ženské se vztahuje jen k skupině žen, a je tedy významově značně užší. Významový protiklad rodu společného a rodu ženského je tu plně zachován. Něco jiného znamená vyjádření *Smrčková byla jedním z našich nejlepších výtvarníků* a naproti tomu *Smrčková byla jednou z našich nejlepších výtvarnic.* Srov. také *Pujmanová patří mezi vynikající české spisovatele (spisovatelky); paní Máchová se usmívala jako jezdkyně v cirkuse při potlesku* ap. Jméno mužského rodu tu však nemusí mít jen význam druhový, nýbrž může být i pojmenováním zástupce výrazné skupiny mužské· *tvářila se jako závodník.*

A konečně v třetím typu *(c)* jsou v závislém členu pojmenování konkrétních ženských povolání, zaměstnání, hodností ap.: *jeho ctihodná manželka byla proslavenou doktorkou; sestra tam zůstala ředitelkou; inž. Jankovcová byla jmenována ministryní; dlouhý čas pracovala jako uklízečka; studovala na učitelku* apod. V tomto typu, nejsou-li přechýlená jména povolání a hodností příliš neobvyklá, se zpravidla uplatňuje shoda. Ovšem výjimky jako *M. Drbohlavovou zvolili předsedou JZD* tu nejsou zvlášť řídké.[19] Pramení z toho, že se v celkovém textu klade důraz na vlastní funkci vyjádřenou jmé-

---

[18] Jen tento neshodný typ zachycuje vlastně v citovaném článku Haller a mluvnice Havránkova-Jedličkova.

[19] Bývají však často zamítány jako nesprávné. Tak i Haller v citovaném článku, s. 265, hodnotí jako nesprávné spojení *Paní Budíková je členem opery Národního divadla.*

nem mužským, nikoli na to, kdo tuto funkci vykonává. Patrné je to z příkladu: *v divadle se objevil nový režisér — absolventka AMU J. Marešová*; jméno *režisér* tu znamená obecného vykonavatele funkce, naproti tomu vyjádření *režisérka* ve spojení *v divadle se objevila nová režisérka* by znamenalo, že v této funkci vystřídala žena ženu. Lze tedy takové případy zahrnovat i do typu (*b*).

Ve svém příspěvku jsme se pokusili naznačit některé otázky spojené s rodovou shodou podstatných jmen; ukazuje se, že problematika je tu značně složitější, než ji popisují dosavadní mluvnické práce. Na rozdíl od přídavných jmen a určitých tvarů slovesných, které mají ve větě postavení jen skladebně závislé a jejichž shoda se základním jménem je proto záležitostí skladebnou, uplatňují se při vyjadřování větné sounáležitosti podstatných jmen — slovního druhu primárně skladebně nezávislého — i činitelé významoví. To souvisí s tím, že mluvnické kategorie podstatným jménům vlastní (rod, popřípadě číslo), pomocí jejichž prostředků se právě shoda vyjadřuje, opírají se o kategorie věcné; jsou s nimi do jisté míry spjaty (mluvnický rod s rozlišováním bytostí podle pohlaví). Vzniká pak otázka, zda je vůbec možno rodovou shodu podstatných jmen pokládat za jev skladebný, slouží-li různé podoby závislých členů větných zároveň k vyjadřování významů týkajících se pojmenovávací hodnoty jmen (u rodové shody vyjadřování tzv. druhového významu jmen mužského rodu). V příspěvku odpovídáme na tuto otázku kladně, jsme si ovšem vědomi, že pojem shody bude potřebovat z tohoto hlediska rozboru všestrannějšího a hlubšího.

JAK V ČEŠTINĚ ZACHÁZET SE JMÉNY Z VÝCHODOASIJSKÝCH JAZYKŮ

JOSEF BARTŮŠEK a FRANTIŠEK VÁHALA

Stále intenzívnější styk našich národů se zeměmi východní Asie, obzvláště s lidovou Čínou, přináší s sebou nutnost co chvíli se vyrovnávat s problémy jmen z orientálních jazyků. Denní zkušenost ukazuje, že u nás je stále nejistota a nejednotnost v přepisu jmen

z východoasijských jazyků, v jejich skloňování i odvozování dalších slov od základů těchto jmen. Úkolem tohoto článku je informovat čtenáře o podstatě těchto problémů a přispět k odstranění uvedené nejistoty a nejednotnosti ve jménech čínských (Č), japonských (J), korejských (K) a vietnamských (V).

Následující všeobecný návod, jak zacházet se jmény z východoasijských jazyků, byl vypracován na společné poradě členů oddělení pro Dálný východ při Orientálním ústavu ČSAV, zástupců katedry filologie a dějin Dálného východu při filologické fakultě Karlovy university, katedry češtiny pro cizince při téže fakultě a Ústavu pro jazyk český ČSAV.

PŘEPIS

Odborníci z Orientálního ústavu ČSAV a obou kateder orientalistiky při filologické fakultě Karlovy university vypracovali pro Názvoslovnou komisi kartografickou návrh přepisů všech důležitých jazyků Východu. Revize dosavadního systému transkripce (přepisu) byla vyvolána naléhavými potřebami československé kartografie, když se ukázalo, že velmi povážlivá rozkolísanost a nestálost přepisu ztěžuje kartografickou práci. V některých případech byly zavedeny některé transkripční prvky v češtině poněkud neobvyklé, např. psaní *ťi* nebo psaní apostrofu (') na označení neurčité samohlásky (viz Naše řeč 41, 1958, s. 21 pozn.), přesto však nutno uznat, že se orientalisty navržený způsob přepisu vcelku bez odporu ujal a vžil. Jeho výhodou je, že vystačí s českými grafémy (písmeny) a podává obraz příslušného jazyka — až na tóny v čínštině a vietnamštině — celkem věrně.

Č í n š t i n a je jazyk, v němž jsou základem slov slabiky psané zvláštními znaky; do češtiny přepisujeme jednotlivé slabiky čínských slov (jmen) plně, nezkráceně (s výjimkou příponového *-'r* místo plnovýznamového *er*), a oddělujeme je spojovníkem. Jen několik jmen píšeme tradičně dohromady bez spojovníku. Uvedeme si příklady několika druhů jmen:

zeměpisná jména: *Chang-čou, Jang-c'-ťiang*; ale bez spojovníku *Peking, Tiencin*;

jména literárních výtvorů: *Paj-mao-nü* (Dívka s bílými vlasy), *Tao-te-ťing* (Kniha o tau a ctnosti), *Ťin-Pching-Mej* (román), *Er-ja* (slovník);

jiná jména vlastní: *I-che-čchüan* (boxeři);

jména obecná: *ku-wen* (starobylá próza), *paj-kan-'r* (pálenka); bez spojovníku: *kaoliang* (obilnina Sorghum chinense).

Zvláštní pozornost musíme věnovat jménům osobním. Zatímco u nás nelze vždy bezpečně udat etymologický původ a význam našich příjmení a jmen osobních, na Dálném východě je význam těchto jmen obvykle znám, protože jsou psána znaky a každý znak má svůj základní význam; tedy např. čínské jméno *Ču Te* značí ‚rudá ctnost', japonské *Ójama* znamená ‚velká hora' apod. V češtině — jako ostatně ve všech evropských jazycích kromě maďarštiny — uvádí se nejprve osobní (tzv. křestní) jméno, teprve za ním pak jméno rodinné (příjmení); na Dálném východě jsou poměry jiné, a proto je třeba se o těchto jménech zmínit obšírněji.

V soudobé Číně má Číňan zpravidla jméno dvoučlenné (jako u nás); jak jméno rodinné, tak jméno osobní může být buď jednoslabičné, nebo dvojslabičné. Zásadně se klade napřed jméno rodinné (příjmení) a za ně jméno osobní; je-li některé z nich dvojslabičné, tu se mezi jeho slabiky klade spojovník. Např.:

Čchen Jün asi jako bychom řekli *Neruda Jan*
Mao Ce-tung asi jako bychom řekli *Tyl Josef Kajetán*
S'-ma Čchien asi jako bychom řekli *Toman-Bernášek Karel*
Ou-jang Jü-čchien asi jako bychom řekli *Kratina-Ziegler Jan Viktor*

Jména historická, dynastická, mytologická a jména, jimiž se označují čínští filosofové, píší se většinou se spojovníkem mezi jednotlivými slabikami. Např.:

jména historická a dynastická: *Kchang-si*, *Šen-nung*, *Tchaj-cung*, *tchaj-pchingové* (revolucionáři z let 1850—1864), *Cch'-si*; *Čou ze Šangů*; *dynastie Ming* (tj. Mingové), *dynastie Tung-Chan* (tj. dynastie Východních Chanů, Východní Chanové);

jména mytologická: *Si-wang-mu* (bohyně), *Kuan-jin* (bohyně), *Er-lang* (bůh);

jména filosofů *Čuang-c'*, *Meng-c'*, *Chuaj-nan-c'*, *Lao-c'*;

Jsou ovšem i případy zvláštní, např. *Čchin Š'-chuang-ti* (slabika

Čchin je zde jménem dynastickým, jež lze pokládat za jméno rodinné, a proto se píše zvlášť), *Konfucius* (tradiční podoba jména).

Dvojslabičné pseudonymy básníků, spisovatelů atd. píšeme s oběma slabikami zvlášť, bez spojovníku, každou s velkým počátečním písmenem: *Mao Tun, Pa Ťin, Ting Ling, Ping Sin.*

Tradičně píšeme podle ustálených zvyklostí: *Sunjatsen, Čankajšek.*

V češtině mohou slabiky i slova začínat a končit víceméně všemi českými samohláskami a souhláskami, čínština je však v této věci značně omezena. Pro lepší pochopení zvláštního charakteru čínských jmen bude snad proto prospěšné uvědomit si, které hlásky mohou být na začátku čínské slabiky (tzv. iniciály) a které na konci slabik (tzv. finály); kromě toho existují v čínštině slabiky tvořené pouze tzv. finálami.

Čínské iniciály jsou tyto: *c-, cch-, č-, čch-, f-, ch-, k-, kch-, l-, m-, n-, p-, pch-, s-, š-, t-, tch-, ť-, ž-.*

Čínské finály jsou: *-a, -aj, -an, -ang, -e, -ej, -en, -eng, -i, -ia, -iang, -iao, -ie, -ien, -in, -ing, -iou, -iung, -o* (jen po retnicích), *-ou, -u, -ua, -uaj, -uan, -uang, -uej, -un, -ung, -uo* (nikoli po retnicích), *-ü, -üan, -üe, -ün.*

Slabiky tvořené finálami jsou jenom tyto: *a, aj, an, ang, ao, e, en, er, i, ja, jang, jao, jen, jie, jin, jing, jou, jü, jüan, jüe, jün, jung, ou, wa, waj, wan, wang, wej, wo, wu.*

Japonština je jazyk, ve kterém většina slov má více slabik. Japonské písmo se skládá ze dvou složek: nacházíme tu čínské znaky a zároveň s nimi slabičnou abecedu; znaků se užívá většinou pro psaní kmenů slov (jmen), kdežto mluvnické přípony [a také cizí slova (jména)] se píší slabičnou abecedou. Všechny slabiky japonských slov (jmen) řadíme k sobě v českém přepisu bez spojovníku (viz článek J. Průška „Jak přepisovat japonská slova do češtiny", Naše řeč 23, 1939, s. 67—72). Např.: *Hirošima, Amaterasu, šógun* (dědičný diktátor do r. 1868). Tradičně však píšeme: *Tokio* (japonsky *Tókjó*).

Pořadí japonských jmen osobních je stejné jako v čínštině: na prvním místě stojí jméno rodinné a za ním následuje jméno osobní: *Akutagawa Rjúnosuke, Ójama Ikuo, Mijamoto Juriko, Ogata Kórin, Kitagawa Utamaro.* V češtině se však už ustálil zvyk obracet toto pořadí jmen (podobně jako to činíme u jmen maďarských), takže v českém textu stojí na prvním místě jméno osobní, na druhém pak jméno rodinné: *Rjúnosuke Akutagawa, Ikuo Ójama* atpod. Toliko u jmen osob s volně vloženou slabikou *no* neměníme v češtině

pořadí, nýbrž píšeme je v témž pořadí jako v japonštině, např. *Ki no Curajuki*; toto *no* vyjadřuje 2. pád a je obdobné holandskému *van* ve jménech typu *Anthonis van Dyck, Vincent van Gogh.*

Pseudonymy japonských umělců jsou dvojího typu:

(1) za pouhým jménem rodinným následuje pseudonym, např. *Kacugawa Šunšó*, asi jako *Beyle Stendhal*; anebo

(2) za pseudonymem následuje jméno rodinné a jméno osobní, např. *Šunšó Kacugawa Júsuke*, asi jako bychom řekli *Stendhal Beyle Henri.*

Korejština je jazyk psaný hláskovým písmem řazeným ve slabiky, v jižní Koreji doplňovaným také ještě znaky. Jednotlivé slabiky korejských slov píšeme v češtině dohromady bez spojovníku. Např.: *Pchanmundžom, Pchjongjang, jangban.*

Jména osob jsou v korejštině téhož typu (i co do pořadí) jako v čínštině, a proto jejich přepis do češtiny se řídí týmiž zásadami jako přepis čínských jmen osob, který jsme uvedli výše. Např.: *Nam Il, Kim Il-song.*

Umělecké a jiné pseudonymy píšeme dohromady bez spojovníku, např. *Pangje.*

Z historických jmen uvádíme jen tyto příklady: *dynastie Ri* (tj. Riové), *epocha Hu-Samguk* (tj. epocha Pozdních tří království).

Podobně jako u čínštiny uvedeme si i u korejštiny začátky (iniciály) a zakončení (finály) korejských slabik a samostatné korejské slabiky:

Na počátku korejských slabik se mohou vyskytnout jenom tyto souhlásky nebo souhláskové skupiny: *č-, čč-, čch-, k-, kch-, kk-, m-, n-, p-, pch-, pp-, r-, s-, ss-, t-, tch-, tt-*;

Na konci korejských slabik mohou stát tyto

(1) samohlásky a jejich kombinace: *a, -ä, -ä, -e, -i, -yi, -ja, -je, -jo, -jŏ, -ju, -o, -ŏ, -ö, -u, -ü, -wa, -we, -wŏ, -y*;

(2) souhlásky: *-č, -k, -kk, -l, -m, -n, -ng, -p, -s, -ss, -t.*

Samostatné korejské slabiky jsou: *a, ä, e, i, ja, jä, je, jo, jŏ, ju, o, ŏ, ö, u, ü, wa, wä, wä, we.*

Mimoto je třeba připomenout, že v korejštině dochází uvnitř slov k častým změnám souhlásek způsobeným předchozími samohláskami nebo znělými souhláskami.

Vietnamština je — stejně jako turečtina a indonéština — psána latinkou; tím se do jisté míry vymyká z jazyků Dálného východu, které jsou psány když ne naveskrz, tedy aspoň zčásti znaky. Nutno si ovšem uvědomit, že i vietnamština se kdysi psala čínskými znaky. Vietnamská latinka obsahuje velké množství diakritických

(rozlišovacích) znamének, velmi nesnadných; proto vietnamská slova přepisujeme do češtiny tak, že je píšeme dohromady bez spojovníku a vynecháváme veškerá vietnamská diakritická znaménka, tedy i ta, která čeština má. Pravidla vietnamské výslovnosti jsou značně komplikovaná a bez znalosti vietnamštiny nelze vietnamské slovo správně přečíst. Vietnamskou latinku zavedli misionáři z románských zemí, a proto má vietnamský pravopis všechny vlastnosti pravopisu románských jazyků francouzštiny a portugalštiny; např. *c* čteme vždy jako [k], *nh* jako [ň]; vietnamské psané *s* vyslovujeme [š], x čteme [s], *ch* se čte [ť], *gi* je [z] atd. Např.: *Haiphong, cadao, Nhandan*; *Kim-Van-Kieu* (román; srov. čínský *Ťin-Pching-Mej*).

Tradičně píšeme: *Hanoj*. Jméno *Ho-chi-Minh* bychom mohli psát také *Hočimin* (asi jako *Sunjatsen, Čankajšek*); Pravidla českého pravopisu uvádějí podobu *Ho Či Min* (což je napodobení někdejšího způsobu psaní korejských jmen v češtině), která se v českém tisku ustaluje.

Ve jménech osob klademe rodinné jméno vždy před jméno osobní a mezi ně je eventuálně položeno tzv. spojovací jméno; po vietnamském způsobu spojujeme jméno rodinné (a jméno spojovací) s jménem osobním vždy spojovníkem a spojovací jméno píšeme s malým počátečním písmenem: Např. *Truong-Chinh, Pham-van-Dong, Vo-nguyen-Giap*. V ženských jménech je téměř vždy spojovacím jménem slabika *thi* (asi jako je v češtině na konci ženských příjmení přípona *-ová*), např. *Bui-thi-Cuc*. Příklad dvojslabičného jména osobního: *Nguyen-thi-Ai-lien*.

Ze jmen historických a dynastických uvádíme tyto příklady: *Bao-dai, Gia-long, Tran Thanh-ton* (tj. král *Thanh-ton* z dynastie *Tran*); *dynastie Dinh* (tj. Dinhové), *dynastie Hau-Le* (tj. dynastie Druhých Leů, Druzí Leové); *Taysonové*.

ROD ORIENTÁLNÍCH JMEN V ČEŠTINĚ

O mluvnickém rodu orientálních jmen v češtině rozhoduje zásadně (a) přirozený rod jménem označené osoby a (b) zakončení jména. Jména mužů, ať vlastní nebo obecná, jsou vždy rodu mužského, jména žen pak rodu ženského. O rodu ostatních jmen obecných a vlastních jmen místních rozhoduje zakončení. Jména za-

končená na souhlásku jsou rodu mužského (s výjimkou jmen na *-j*; ta jsou rodu ženského — *Šanghaj, Hanoj* aj.), jména zakončená na *-a* jsou rodu ženského a konečně jména zakončená na ostatní samohlásky: *-o, -ó, -e, -i, -u, -ú, -ä, -ü* atd. a jednoslabičná (jiná než japonská) na *-á* jsou rodu středního.

SKLOŇOVÁNÍ

Skloňování orientálních jmen v češtině se řídí zakončením slova. Skloňovací koncovku přejímá zásadně poslední slabika jména (čínská, korejská, vietnamská jména bereme vždy jako celek).

I. Jména zakončená na souhlásku

1. tvrdou nebo obojetnou

a) mužská skloňují se podle vzorů „pán, hrad" (v příkladech uvádíme přímo 2. pád a jeho koncovku tiskneme polotučně).

Č: V čínštině jediné souhlásky, na něž může slabika končit, jsou *-n, -ng*. Např. 2. pád: *Chun Lin***a**; *Jün-nan***u**, *Šuej-chu-čuan***u**, *ku-wen***u**; *Čou-Jang***a**, *lao-šeng***a** (jistá mužská role na čínském divadle); *kaoliang***u**.

V japonštině jediná souhláska, na niž může slovo končit, je *-n*. Např. 2. pád: *Ničiren***a**, *šógun***a**; *Muroran***u**, *zen***u**.

K: V korejštině mohou slabiky končit na tyto souhlásky: *-k, -l, m, -n, -ng, -p, -t*. Např. 2. pád: *Kim Il-song***a**, *jangban***a** (příslušník byrokracie vládnoucí v době 1392—1910); *Soul***u**, *won***u** (jednotka měny v Korejské lidově demokratické republice).

V: Ve vietnamštině mohou slabiky končit na souhlásky *-c, -ch, -m, -n, -ng, -nh, -p, -t*. Např. 2. pád.: *Pham-van-Dong***a**; *canvuong***u** (roajalistické hnutí za nezávislost Indočíny ke konci 19. stol.); *Saigon***u**, *Chaudoc***u**; *chunom***u** (stará hovorová vietnamština); *Vietminh***u**, *Chinh-phu ngam***u** (literární dílo Nářek vojákovy manželky).

b) ženská jsou nesklonná. Např.:

Č: *Si-er, Cchao Ming, Ping Sin, Ting Ling, chua-tan* (jistá ženská role na čínském divadle);

J: *Kannon*;

K: *Sin Hym, Sŏllang, Sŏ Čŏng-ok*;

V: *Bui-thi-Cuc, Ai-lien, Ho-xuan-Huong;*

2. měkkou (vlastně je to jenom souhláska *j*, která se v japonštině vždy píše jako *i* a ve vietnamštině jako *i* nebo *y*, v korejštině pak se nikdy na konci slabiky nevyskytuje)

a) mužská skloňují se podle vzorů „muž, stroj". Např.:

Č: 2. pád: *An-chueje, Pcheng Te-chuaje, Ťin-Pching-Meje,*

J: 2. pád: *Hokusaie, Sendaie,*

V: 2. pád: *Hongaie, Donghoie, Le-Loie, Ba-Giaie, Laokaye, Benthuye.*

b) ženská skloňují se podle vzoru „píseň": *Šanghaje, Hanoje.*

II. Jména zakončená na samohlásku

1. mužská:

a) víceslabičná japonská na *-a* skloňují se podle vzoru „předseda"; např. *Akutagawa*, 2. p. *Akutagawy;*

b) víceslabičná japonská na *-o* skloňují se jako „Janko": *Hirohito*, 2. p. *Hirohita;*

c) všechna na *-i, -y, -yi* se skloňují jako „krejčí":

Č: 2. pád: *Iho, Liho, Čao Šu-liho,*

J: 2. pád: *Nobunoriho,*

K: 2. pád: *Munyiho, Ri Iho,*

V: 2. pád: *Bui-duc-Miho; Bui-Kyho;*

d) víceslabičná japonská na *-e* skloňujeme jako „Goethe"; např. *Rjúnosuke*, 2. p. *Rjúnosuka;*

e) všechna ostatní, ať jsou zakončena na kteroukoli samohlásku, a dvojslabičná japonská na *-o* skloňujeme podle vzoru „pán". Koncovky tohoto vzoru se přidávají mechanicky k poslední samohlásce slova (mluvíme tu o tzv. aglutinační flexi):

Č: 2. pád: *Lao-c'a, S'a; Maa, Jing Šaa; Ea, Su Cchea; Woa, Li Tchaj-poa; Tu Fua, Cchao Jüa; Maoa, Sü Kuang-jaoa, Kchang Čuoa; Liou Ťiaa; Chuaa; Ču Pa-ťiea; Kchung Tüea; Lioua; Li Choua;*

J: 2. pád: *Onoa, tennoa* (císař); *Musóa; Čikamucua; Šunsúa;*

K: 2. pád: *Pak Če-gaa, Kymwaa; Kil Čäa; Pangjea, Pak Hjökkősea; Pokhoa, Jun Höa, Pungőa; Häburua; Ri Čőng-güa;*

V: 2. pád: *Cao-ba-Nhaa*; *Am-Voa*; *Nguyen-Dua*; *Nam-Caoa*; *Huynh-tinh-Cuaa*, *Phan-boi-Chaua*, *Bui-quang-Chieua*, *To-Huua*;

2. ženská:

a) dvojslabičná a víceslabičná na *-a* (osobní, zeměpisná a jiná) psaná bez spojovníku skloňují se podle vzoru „žena“, popř. tak jako jména typu „Trója“ a „Maria“; např.:

J: *Masa*, 2. p. *Masy*, *Hirošima*, 2. p. *Hirošimy*, *sakura* (třešeň), 2. p. *sakury*; *Nagoja*, 2. p. *Nagoje*;

K: *Kanghwa*, 2. p. *Kanghwy*;

V: *Campha*, 2. p. *Camphy*, *Thanhhoa*, 2. p. *Thanhhoy*; *Baria*, 2. p. *Barie*;

b) jednoslabičná na *-a* (nebo sice víceslabičná, ale psaná se spojovníkem) a zakončená na jinou samohlásku jsou nesklonná; např.:

Č: *Nü-wa*; *Li Š'-š'*; *Ta-ťi*, *Cch'-si*; *Si-wang-mu*, *Nü*;

J: *za* (gilda); *Kikue*; *Juri*; *Kinu*, *Kjú*; *Hanako*, *Kjó*;

K: *Hwang Ni-hwa*; *Tchäho*; *O Se-dže*; *Im Hŏn-hö*; *Nongä*; *Jun Kwang-yi*, *Pak-ssi*; *Čchö Čchun-gju*, *Pchatčü*; *Pak Syng-ho*, *Pak Čchan-njŏ*; *Pchalgje*;

V: *Bui-thi*; *Anh-tho*;

3. střední (sem patří jména zeměpisná, názvy literárních děl apod. a některá jména obecná):

a) dvojslabičná a víceslabičná na *-o* (s výjimkou čínských jmen na *-fo*, *-mo*, *-pcho*, *-po*) skloňují se podle „město“; např.

Č: *Čching-tao*, 2. p. *Čching-taa*; *Š'-wu-pao*, 2. p. *Š'-wu-paa*; *Tchien-čchiao*, 2. p. *Tchien-čchiaa*; *Mi-luo*, 2. p. *Mi-lua*; *tao*, 2. p. *taa* (filosofický termín);

J: *Kjóto*, 2. p. *Kjóta*; *Tešio*, 2. p. *Tešia*;

K: *Čedžudo*, 2. p. *Čedžuda*; *Kajo*, 2. p. *Kaja*; *sidžo*, 2. p. *sidža* (staré korejské básně);

V: *Mytho*, 2. p. *Mytha*; *Tamdao*, 2. p. *Tamdaa*;

b) čínská jména na *-fo*, *-mo*, *-pcho*, *-po*,[1] jména zakončená

---

[1] Kdybychom je skloňovali podle vzoru „město“, pak by jejich 2. pád měl stejnou podobu jako 1. pád jmen zakončených na *-a* (ta jsou nesklonná!) a 3. a 6. pád opět stejnou podobu jako 1. pád jmen zakončených na *-u* (ta se rovněž neskloňují) atd. Potřeba zabránit nežádoucí homonymitě tvarů si vynucuje, podle názoru orientalistů, aby i jména na *-o* zůstala nesklonná.

na jinou samohlásku a jména jednoslabičná jsou nesklonná; např.:

Č: *Ning-po, Ša-mo, Su-pcho; Čchang-ša, Ning-sia, Er-ja, Suaj-chua; Tien-cch', Žu-lin-waj-š'; Chuang-che, jang-ke* (lidové zpěvy s tanci); *paj-chua* (čínská hovorová řeč); *pchi-pcha* (flétna), *c', cch'* (mluvnické termíny); *C'-jie, Š'-ťi, Čcheng-tu, Paj-mao-nü*;

J: *momme* (váhová jednotka); *Hačinoe, Macue*; *Nagasaki, obi* (pás ke kimonu); *Hokkaidó*; *to* (objemová jednotka); *nó* (dramatické hry); *Beppu, Honšú*; *šaku* (délková míra);

K: *Silla, ča* (délková míra); *Čchonnä, kä* (kus); *Kanggje*; *Čchonnäri, ri* (délková míra); *Andžu, pu* (městský okres), *hü* (objemová jednotka); *čuyi* (doktrina); *tŏ* (dutá míra);

V: *Babe, Vannghe, Hue*; *Bavi, Du-dia-chi*; *Dienbienphu, Camau, Baclieu*; *Duy-tan-hoi, Dai-Viet suky; quocngu* (vietnamština psaná latinkou), *caodai* (buddhistická sekta ve Vietnamu).

ODVOZOVÁNÍ

1. Přídavná jména na *-ský*

O tvoření přídavných jmen na *-ský* od jmen zeměpisných viz článek V. Šmilauera v Naší řeči 39, 1956, s. 187—214. Připomínáme jen, že od čínských jmen typu *Chang-čou* (se spojovníkem) je přídavné jméno *changčouský* (bez spojovníku).

2. Jména obyvatel

Jména obyvatel tvoříme příponou *-an*; přitom tvrdou souhlásku kmene, je-li třeba, měkčíme; např.: *Pekingan, Hirošiman, Changčouan* (bez spojovníku), *Tokijan, Soulan*; *Chaudočan, Muroraňan, Nagasačan.* Často je ovšem vhodnější jména netvořit a užít opisu, např. *obyvatel Mytha, obyvatel Čchonnäri, obyvatelé přístavu Ning-po.*

3. Přídavná jména přivlastňovací

Tvoří se a) příponou *-ův*, kterou připojujeme u všech mužských jmen čínských, korejských i vietnamských k poslední slabice a u jmen japonských na *-a, -o, -e* ke kmenu jednoho z jmen (rodinného nebo

osobního): *Mao Ce-tungův, Jaův, Jaoův, Eův, Iův, Čao Šu-liův, Woův, Liouův; Hirohitův, Rjúnosukův* (jako „Goethův"), *Akutagawův* (jako „předsedův"), *Ogatův, Ikuův, Musóův, Šunšúův; Bui-duc-Miův.*

Přídavná jména na *-ovský* píšeme bez spojovníku: *čuangc'ovský* (od *Čuang-c'*), *baodaiovský* (od *Bao-dai*), *riiovský* (od *Ri I*) apod.

b) příponou *-in*, kterou u všech ženských jmen čínských, korejských a vietnamských připojujeme k poslední slabice jména a u jmen japonských na *-a, -o, -e* ke kmeni jména; přitom se předcházející souhláska eventuálně změkčí; např.: *Sin Hymin, Ai-lienin, Masin, Kimin, Čchö Čchun-gjuin.* Často je vhodnější přídavné jméno netvořit a užít spojení s rozvitým přívlastkem v 2. pádě, např. *osud paní Thieu-thi-Nhai, příběh mladé Si-er, smutné Hanako, hrdinné Bui-thi-Cuc, nadané Cchao Ming, slečny Kjó.*

4. Přechylování

V Číně, Koreji a Vietnamu podržují vdané ženy zpravidla své celé dívčí jméno a toto jméno nepřechylujeme. Chceme-li výslovně naznačit přechýlením příponou *-ová*, že jde o ženu, přidáme příponu k rodinnému jménu, a to je v čínštině, korejštině a vietnamštině, jak už jsme si řekli, u jména osoby vždy na prvním místě. Např.: *paní Kim Ok-ju* nebo *paní Kimová, paní Maová* (od *Ma*), *paní Maoová* (od *Mao*), *slečna Wang Jie-lin* nebo *slečna Wangová, soudružka Truong-thi-Nhai* nebo *soudružka Truongová, závod vyhrála Čcheng Feng-żung* nebo *závod vyhrála Čchengová, tančí Čchö Syng-hi* nebo *tančí Čchöová.*

V Japonsku přijímá žena manželovo jméno jako u nás. A protože japonská osobní jména mají v češtině stejné pořadí jako jména česká — jak už jsme řekli výše —, přechylujeme je příponou *-ová.* Např. slečna *Mičiko Jamaučiová* (*slečna Jamaučiová*) se provdá za pana *Onoa* a pak se jmenuje paní *Mičiko Onoová, paní Onoová.*

Všeobecně možno dodat, že pokud jde o přechylování, lze činit rozdíl mezi beletrií, literaturou popularizační, novinářským zpravodajstvím a odbornou literaturou; v beletrii, v popularizační literatuře nebo ve sportovním aj. zpravodajství budeme jména spíše přechylovat, v odborné literatuře je ponecháme spíše nepřechýlená.

SÝROVINA - SÝŘENINA - SRAŽENINA

(Příspěvek k odbornému mlékařskému názvosloví)

RUDOLF JADRNÍČEK

Názvy *sýrovina* — *sýřenina* — *sraženina* patří k základním mlékařským termínům, jak pokud jde o důležitost pojmů jimi označených pro obor, tak i vzhledem k jejich stáří a trvání.

Doklady na první z nich, sýrovinu, se objevují v hojnějším počtu od počátku tohoto století. Název *sýrovina* není jednoznačný, má tyto slovní významy:

1. ‚hlavní bílkovina[1] obsažená v mléku v koloidním stavu, označovaná také jako kasein'.

Doklady:

Z látek proteinových připadá obyčejně 3,0 % na sýrovinu, Mor. h., s. 99.

Bílkoviny mléčné: sýrovina a bílek mohou vzniknout jen z bílkovitých krmiv, Let. 1913, s. 21.

Sýrovina čili kasein je bílkovina skladby velmi složité . . . Laxa, s. 30.

Syřidlo změní sýrovinu neboli kasein v tzv. parakasein, Vavr., s. 24.

K fyzikálním změnám počítá . . . chytání enzymů na jemné částečky, srážení sýroviny, stržení nerozpustných součástí mléka, které jsou vázány sýrovinou, do sýřeniny a stahování ze sýřeniny . . . Vos., s. 125.

Podobně definuje sýrovinu akademický Příruční slovník: ‚látka obsažená v kravském mléce, druh bílkovin, kasein' a označuje zkratkou *zeměd.* a *chem.*, tj. jako odborný název zemědělský a chemický;

2. ‚rosolovitá hmota vyloučená z mléka jako surovina v sýrařství'.

Doklady:

Tvarohovitou sýrovinu vybereme na syrník, Let. 1913, bč. 28, s. 3.

. . . naočkuje se mléko kulturou . . . srazí se . . . a dostaneme pevnou sraženinu (sýrovinu), která obsahuje . . . Po vylisování se sýrovina s kulturou rozetře v moždíři . . . Získané sraženiny (sýroviny) vyjmeme ze zkumavek . . . Dobré mléko . . . tvoří při kvasné zkoušce se syřidlem rovnou, hustou a pevnou sýrovinu . . ., Skd., s. 204, 205, 228n.

Neustálený význam názvu *sýrovina* se časem octl v rozporu se snahou odborné terminologie po významové jednoznačnosti. Vedl k tomu růst mlékařství, projevující se přechodem od domácké vý-

---

[1] Mléko obsahuje tyto bílkoviny: 1. kasein, 2. mléčný albumin (bílek), 3. mléčný globulin.

roby k družstevní, mlékárenské, odkrytí fyzikálně chemických pochodů v mléku, vznik technologických postupů a potřeba sdělovat je. Tato skutečnost se odrazila v jazyce snahou odlišit zvláštním pojmenováním bílkovinu obsaženou v mléku v koloidním stavu od sraženiny vyloučené z mléka. Projevila se:

a) opisem pojmu:

Sýr je vlastně sýrovina vyloučená z mléka syřidlem nebo samovolným kysáním, Laxa Ch., s. 20.

... základem tohoto produktu (tvarohu) jest sýrovina (kasein) vyloučená z mléka kysáním, Nov., s. 96.

V těchto a jiných podobných dokladech ‚sýrovina vyloučená z mléka' je vlastně sýřenina;

b) možností obojího významu:

... necháme mléko stát v teplé místnosti 24 hodin, za kteroužto dobu je sýrovina tvarohovitě sražena, Let. 1913, bč. 28, s. 3.

c) významovou nejasností:

... v tvarohu nabývá sýrovina povahy slabé kyseliny, VÚMV 1954, 7—8, s. 36.

d) názvem *sedlina:*

Dlouho sýřiti se nedoporučuje, an se nám smetana vystává a sedlina není všude stejně tučná a na povrchu sražená smetana se se sedlinou nespojí, Let. 1914, s. 250.

...sedlina čili sýrovina, Let. 1915, bč. 39—40.

Výsledkem snahy po rozlišení byl vznik názvu *sýřenina.* Tento termín je ovšem o něco mladší a jeho vznik souvisí historicky s rozvojem sýrařské technologie, tj. se zavedením srážení mléka syřidlem do mlékáren.

Z hlediska původu souvisí název *sýřenina* se *sýřiti* z kořene *sýr-*; významově značí to, co bylo zasýřeno, něco zasýřeného, srov. *uzenina* od *uditi, tavenina* od *taviti, za-vařenina* od *za-vařiti* atpod. Hláskoslovná dubleta *syřenina* s krátkou kořennou slabikou, poměrně častá v mlékařské literatuře, zejména individuálně oblíbená některými autory, je kvantitativní analogie podle jiných slov z téhož kořene s krátkou slabikou, jako *syřidlo, syrník* atpod. Jména odvozená z příčestí trpného sloves IV. třídy nekrátí samohlásku základu: *řítiti — z-řícenina, krátiti — z-krácenina, páliti — s-pálenina* atd.

Srážení mléka syřidlem je ovšem způsob velmi dávný. Staří Římané sýřili mléko syřidly rostlinnými, ale znali, stejně jako Řekové, syřidlo z kozích žaludků.

Na našem území se vyrábělo syřidlo podomácku vyluhováním telecích žaludků v solném roztoku; později, v druhé polovině minulého století, kdy domácká výroba mléka přešla v družstevní a živnostenskou, začalo se kupovat syřidlo vyráběné průmyslově, jehož světovým producentem byla firma Hansen v Dánsku, která na sklonku 80. let zřídila prodejnu v Praze.

Z uvedeného výkladu je patrné, proč název *sýřenina* dostal hned ve chvíli vzniku jednoznačný a přesný význam ,sýrovina vysrážená z mléka syřidlem ve formě porézní rosolovité hmoty jako surovina pro výrobu sýrů'. Na tento význam najdeme množství dokladů v kterémkoli sýrařském textu od 2. desetiletí našeho století.

Doklady v Let. 1914 v čl. Rosamově, s. 146n.: sýřenina jako výsledek zasýřeného mléka.

Surovinou k výrobě sladkých sýrů je sýřenina vyloučená ze sladké smetany přísadou syřidla, Nov., s. 85.

Přidáme-li k mléku ... enzym ..., vyloučí se ... sýřenina, HKF, s. 34.

Působením syřidlového enzymu chymosinu na mléko ... vzniká tuhá sýřenina, která je základem výroby sladkých sýrů, Kněz, s. 56.

Příruční slovník uvádí pod heslem *syřenina* (s krátkou samohláskou), že je to ,sraženina z mléka účinkem syřidla, syření'.

Vedle tohoto významu má sýřenina význam ,sýrová hmota od sražení mléka po dobu ošetřování sýrů, tj. lisování, solení, zrání ...' Tento význam si vynucuje dnešní technologický postup výroby a nutnost míti též název pro sýrovou hmotu do té chvíle, než se stane sýrem pro konzum:

... rozhodující vliv na další prozrávání a charakter sýřeniny, VÚMV 53, 1–2, s. 34, Kněz.

romadúrová sýřenina, Mech., s. 79.

Má tedy název *sýřenina* také dva významy.

Vedle názvů *sýrovina* a *sýřenina* vyskytuje se v sýrařské literatuře též termín *sraženina*. Avšak ani jeho význam není ustálen. Nejčastější je význam obecný, shrnující: ,hmota vzniklá sražením mléka syřidlem i kyselinou':

Z mléka musíme (za účelem výroby sýrů) nejprve získat pevnou sraženinu ... působením syřidlového enzymu chymosinu na mléko ..., vzniká tuhá sýřenina, Kněz, s. 55–6.

Abychom mohli mléko zpracovat na jednotlivé druhy sýrů, musíme z něho nejprve působením syřidla získat homogenní sraženinu ... Pp 1958, č. 4, s. 4 (Mašek). Pozn.: zde je to myšleno obecně, jak plyne z kontextu.

... mléka zakyslá se (při kvasné zkoušce) prozradí sraženinou — mléka dobrá ... dají sraženinu stejnoměrnou ..., sraženina sýrovitá, sraženina smrsklá, Nov., s. 85.

Řidší je význam ‚sýřenina', tj. mléko sražené syřidlem:

... mléko se ... slabě zasýří, aby sraženina při teplotě 15° až 18° C ... Let. 1914, s. 163, Rosam.

Přidáním syřidla filtraci syrovátky velmi urychlíme: filtrace sraženiny přes hustou látku ... Skd., s. 204.

nebo význam ‚mléko sražené zákysem, kyselinou',

jak rozlišuje např. Mašek, Výr. k., od sýřeniny vznikající sýřicím enzymem, nebo Med., s. 49n., 93n., např.: ... se k němu (mléku) přidá ... kyselina solná. Za 2—5 minut se mléko počíná srážet a sraženina klesá ke dnu ...

Popsaný stav odpovídá současné situaci v mlékařském odborném názvosloví.

Je tu tedy řada částečných synonym, jejichž význam není terminologicky ustálen: *sýrovina* — *kasein* — *sýřenina* — *parakasein* — *sedlina* — *sraženina*.[2]

Výzkum fyzikálně chemických vlastností mléka pokročil tak daleko, že sami odborníci pociťují potřebu ustálení a jednoznačnosti termínů. Mléko sražené syřidlem i kyselinou (samovolně) dává hmotu zdánlivě stejnou, ale z hlediska fyzikální chemie přesně rozlišenou a popsanou (srov. Kněz, Výroba sýrů; Zajkovskij, Chemie a fyzika mléka). Také dvojí význam slova *sýřenina* ukazuje, že chybí název pro zrající hmotu sýra, tj. od sýřeniny po hotový výrobek.

Snaha některých odborníků, kteří dbají o významovou přesnost v oblasti terminologie, po rozlišení (srov. výše Mašek ve „Výrobě kaseinu" nebo také Kněz) projevila se v návrhu uveřejněném v odborném potravinářském časopise Průmysl potravin 1958, č. 3, z pera předního sýrařského odborníka inž. Kněze v článku „Zpřesnění významu slov *kasein, sýrovina* a *sýřenina* k zajištění správné terminologie při výrobě sýrů".

V tomto článku navrhuje autor užívat pro pojem »bílkovina v mléce« názvu *kasein*, pro »technický výrobek z mléka« názvu *sladký* a *kyselý kasein*, pro »sraženinu vzniklou z mléka syřidlem« názvu *sýřenina* a pro »sraženinu vzniklou z mléka působením kyseliny« názvu *sýrovina*.

---

[2] Sedlina je zastaralý název; v řadě uveden pro úplnost.

Svůj návrh zdůvodňuje potřebou odborného rozlišování a také důvody jazykovými. Mezi nimi uvádí, že slovo *kasein* je jednoznačné (tj. bílkovina v mléce), že jeho český ekvivalent (lat. *caseus* = = ,sýr') *sýrovina* se sice objevuje v knihách nestora českých laktologů prof. Laxy, ale jinak prý se tohoto názvu ani ve výrobě ani ve vědeckém světě u nás běžně nepoužívalo. Slovo *sýrovina* ve významu ,kasein' je podle jeho názoru zbytečné. Z toho důvodu je adaptuje nově pro potřebný význam ,sraženina vzniklá působením kyseliny'.

Význam názvu *sýřenina* inž. Kněz přijímá beze změny. Je ustálený a vžitý.

Není pochyby, že navrhované řešení by odstranilo rozkolísanost úzu a vystihlo přesně podstatu věci. Nepřihlíží však k těmto skutečnostem:

1. Název *sýrovina* (ovšem vedle *kasein*) ve významu ,bílkovina v mléku' není jen u Laxy, ale — jak plyne z uvedených dokladů — vyskytuje se i později, a to i v soudobé mlékařské literatuře. Dá se soudit, že tento význam slova *sýrovina* nezanikl. Pokud je ovšem slovo živé v určitém odborném významu, nelze mu bez nebezpečí dalšího rozkolísání předpisovat význam jiný.

2. Název *kasein*, který Kněz navrhuje ponechat jako jediný pro význam ,bílkovina v mléku', má ovšem význam ,bílkovina jemně v mléce rozptýlená v nabobtnalém stavu, bílé barvy . . . atd.', jak zní definice v JAM 4, s. 49. Vedle toho má však beze vší pochyby význam ,výrobek z mléka', jak dosvědčují tyto doklady:

Kasein se suší, mele, třídí, sype do pytlů, ukládá . . . (úzus).

Z kaseinu se vyrábějí lepidla, tmely, barvy, linolea . . . (úzus).

„Výroba kaseinu", známá publikace dr. Maška.

Kasein má být jasně světlý, mdlé, nikoli kyselé chuti . . ., drobtovité struktury, HKF, s. 286.

Navrhované ustálení termínů by znamenalo: 1. popřít jeden význam slova *sýrovina*, 2. zúžit jeho druhý význam, 3. neodstranit dvojí význam slova *kasein*.

Důkazem toho, že problémy mlékařské terminologie se dostávají do stadia, kdy její vývoj nelze ponechat živelnému reagování na rychlé pokroky mlékárenské technologie a laboratorního výzkumu, je skutečnost, že návrh inž. Kněze nezapadl bez povšimnutí. V č. 6.

citovaného časopisu vyšla replika předního soudobého laktologa prof. dr. J. Prokše.

Namítá proti návrhu inž. Kněze, že název *sýrovina* ve významu ‚kasein' „byl již jednou zaveden", že je „vžitý", a že jej tedy nelze ze slovní zásoby vyhostit ani mu „násilím dávat jiný význam". Proti inž. Knězovi, který svým návrhem sleduje „zpřesnění významu slov *kasein, sýrovina* a *sýřenina* a odborný i filologický přínos", dovozuje dr. Prokš pravý opak: „Naopak, násilnou změnou slova *sýrovina* by se do terminologie vnesl zmatek." Dovolávaje se Laxy, navrhuje dr. Prokš název *kyška*; je prý to lidové, výstižné a české slovo a také Laxa je definuje jako ‚mléko dobře zahoustlé, zkyslé . . . svým slohem podobné sýřenině', cituje z Laxy dr. Prokš.

Tímto návrhem roste teoreticky řada synonym o další člen: *sýrovina — kasein — sýřenina — parakasein — sedlina — sraženina — kyška* a bylo by možné doplnit ještě člen *tvaroh,* který se také v našem významu dá doložit z textů (např. Mašek, „Výroba kaseinu").

Slovo *kyška* v navrhovaném významu splňuje všechny požadované podmínky; má žádoucí význam,[3] podepřený etymologicky (*kyška* z kořene *kys-* znamená ‚to, co vzniklo kysnutím, kysáním,[4] působením kyseliny mléčné'), je domácí a vžité, významově ohraničené.[5]

Nabízí se tedy otázka, proč se už dříve neujalo v požadovaném významu? Důvod je prostý: je to slovo, které nepatří do slovní zásoby odborného stylu, je to slovo nespisovné, lidové, nezná je ani obecná čeština, je to slovo z moravských nářečí, kde znamená (1) ‚mléčný nápoj', (2) ‚jitrnice'. Bylo by divné nejvíce samým mlékařským technologům a výzkumníkům, kdyby se ve významu ‚mléčná sraženina jako surovina pro výrobu sýrů vzniklá působením kyseliny' začalo užívat nářečního slova *kyška.* Bylo by to stejně divné, jako uží-

---

[3] Citát z Laxy, uvedený dr. Prokšem, není ojedinělý, dokladů z literatury lze uvést více, vždy se však *kyška* // *kýška* definuje, nikdy není položena jako termín. Příklad: k. je zkyslé mléko změněné mléčným kysáním, jeho cukr přeměněn v kyselinu mléčnou, je sedlé, viskózní, příjemné chuti a vůně, Nov., s. 56.

[4] Toto slovo se dotýká jiné, neméně složité a zajímavé otázky mlékařské terminologie, totiž významu řad *kysati-zakysati-zákys-zákysník* a *kvasiti-zakvasiti-zákvas-zákvasník.*

[5] Ohraničené jen na vznik působením kyseliny mléčné, tj. samovolně, nikoli sražením přídavkem kyseliny jiné!

vat v témž významu slova *tvaroh*. A přece *tvaroh* (*tvarohovina*) znamená ‚mléko sražené kyselinou' (mléčnou, tj. samovolně), od něhož je oddělena syrovátka; srov. Kněz, s. 114: „Vysrážený kyselý kasein označujeme technicky jako tvaroh" (tj. vysrážený kyselinou mléčnou, samovolně), na rozdíl od „vysrážený parakasein, který technicky označujeme jako sýřeninu" (tamtéž). Nebo: „Tvaroh je v podstatě vyzrážaná bielkovina", Červ., s. 206. Podobně Mašek, Výroba kaseinu, s. 39: „Mléko se ohřeje . . . ponechá v klidu, až zkysá . . . Zkyslé mléko se zahřeje . . . přímo parou na 35—50° C. Vyloučí se tvaroh."

Bylo by to divné také proto, že slova *kyška* i *tvaroh* mají ustálený význam ‚výrobek, poživatina', nikoli ‚surovina'.

Touto úvahou se dosavadní řada synonym rozšiřuje o další člen: *kasein — sýrovina — parakasein — sýřenina — sedlina — sraženina — kyška — tvaroh*. Tvoří řadu částečných synonym, jejichž společný významový základ je ‚bílkovina vysrážená z mléka' a v tomto významu se mohou navzájem v určité souvislosti zastupovat.

*

Naskýtá se otázka, jaký bude další vývoj názvů pro potřebný pojem v popsané situaci a zda a který z nich se ustálí.

Aby byly uváženy všechny okolnosti důležité pro stabilizační zásah do terminologie, je zapotřebí kolektivu složeného ze zástupců příslušného oboru a filologů. Rozhodnutí opírající se o skutečnosti ve výrobním oboru i o hlediska jazyková musí přejít řízenou činností, tj. publikováním v odborných časopisech i v hlavních dílech odborné literatury, upozorňováním na školení, instruktážích, v odborné škole apod., do knižního úzu i na pracoviště.

Dotváření terminologie musí být uvážené, ale také rychlé a operativní. To tehdy, jestliže si nový pojem vynucuje pojmenování a tato potřeba se naléhavě pociťuje na pracovištích. Taková situace se zpravidla projevuje vznikem řady synonymních názvů, které pojmenovávají jev z různých hledisek (podle tvaru, funkce, hlavního znaku; vznikne název popisný, překlad apod.). V současné terminologii mlékařské by mohl být příkladem toho název pro kontinuální máselnici (*kontinuální máselnice, zmáselňovač, kontinuální zmáselňovač, kon-*

tinuálka . . .). Jindy se ujme název, kterým byl jev označen poprvé, protože potřeba názvu byla tak naléhavá, že nebylo ani času vytvářet synonyma nebo posoudit nově vznikající název z příslušných hledisek. Takový je např. v mlékařském názvosloví název *propagační stanice* (tj. stanice pro rozmnožování čistých kultur ve velkém měřítku). Je to typický kalk podle západoevropských jazyků. Ujal se v posledních letech, třebaže spojení *propagační stanice* vyvolává zcela jinou představu, než jaký je význam tohoto běžného termínu v mlékařství.

Dotváření terminologie musí postihnout vývojové tendence a opírat se o ně. Jinak zůstane navržený zásah na papíře. Např. návrh na rozlišení názvů *dotyk* a *dotek* v elektrotechnickém oboru nepronikl, protože byl uměle vytvořen a neměl reálnou oporu ve skutečnosti.

V řadě synonym *sýrovina* — *sýřenina* — *sraženina* je jednoznačný, obecně užívaný a přijatý termín *sýřenina*. Vytváří významově i slovotvorně systematickou řadu s názvy *sýřiti* — *sýřenina* — *sýřidlo* (podobně *sraziti* — *sraženina* — [*srážedlo*], kdežto název *sýrovina* je osamocený). Pro hmotu vzniklou sražením kyselinou má navrhovaný název *sýrovina* oporu v úzu starším, *sraženina* v novějším, ale oba názvy nejsou jednoznačné, mají ještě další význam. Právě tato okolnost (a mírně archaizující ráz slova *sýrovina*) zatěžuje obě slova a vytváří zábranu pro jejich využití v požadovaném významu.

Zkratky:

Červ. — Červeň-Prekopp, Základy technológie mlieka, 1958.
HKF — Hojdar-Kněz-Fiala, Mlékaření, máslařství, sýrařství, 1948.
JAM — Jednotné analytické metody mléka, sv. 4, Sýry, tvaroh, kasein.
Kněz — Kněz, Výroba sýrů, 1956.
Let. — Mlékařský letáček od r. 1913.
Laxa — Laxa, Sýrařství, 1915.
Laxa Ch. — Laxa, Chemie mléka a mléč. výrobků, 1944, 2. vyd.
Mašek — Výroba kaseinu, 1950.
Mech. — Sties-Šulc-Vrbský, Mechanizace v mlékárenském průmyslu, 1958.
Med. — Medek, Dílenská cvičení ze sýrařství, 1958.
Mor. h. — Moravský hospodář, 1906.
Nov. — Novák, Mlékařství pro vyšší hospod. školy, 1939.
Pp — Průmysl potravin, časopis.

Skd.	—	Skorodumová, Technická mikrobiologie mléka a mléč. výrobků, 1953.
Vavr.	—	Vavroušek, Mlékařství a mlékárenský průmysl v Československu, 1953.
Vos.	—	Teplý-Friedrich, Syřidla, barvy a vosky v mlékárenském průmyslu, 1957.
VÚMV	—	Zprávy Výzkumného ústavu pro mléko a vejce.
Zajk.	—	Zajkovskij, Chemie a fyzika mléka a mléč. výrobků, 1953.

POSUDKY A ZPRÁVY

K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků

Oživený zájem o srovnávací slovanskou jazykovědu, projevující se zejména od sovětské diskuse o jazykovědných otázkách v r. 1950, vyvrcholil velkým mezinárodním kongresem slavistů, který byl uspořádán loni v Moskvě. Jako příprava tohoto kongresu se konala ve dnech 28. ledna—2. února 1958 v Olomouci a v Praze vědecká konference československých pracovníků o historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků. Kromě účastníků z Československa zúčastnili se jí i hosté z ciziny. Materiály konference (s výjimkou přednášek hostů, které se vymykaly z programu) byly vydány ve zvláštním sborníku s názvem *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků,* Olomouc - Praha 1957 (202 stran).

Z celého průběhu konference jasně vyplynula zásada, že vskutku hluboké a všestranné poznání kteréhokoli slovanského jazyka, jeho vývoje i současného stavu není možné bez soustavného uplatňování srovnávacího zřetele. Proto má sborník, přes svůj značně teoretický a místy speciálně komparatistický ráz, nemalý význam i pro studium češtiny, pro lepší pochopení jejích zákonitostí i metod jejího zkoumání.

Zasedání mělo čtyři části a stejně je rozdělen i sborník.

První část — zahajovací — je uvedena pojednáním J. Běliče *Tradice olomoucké slavistiky* (s. 7—14). Referent v něm sleduje pěstování slovanské filologie v Olomouci až k jeho kořenům za obrození. Vývojová cesta olomoucké slavistiky byla vyznačena působením pracovníků, jako byli Jan Alois Hanke, Josef Dobrovský, František Dobromysl Trnka, Alois Vojtěch Šembera, František Bartoš, Vincenc Prasek, Jan Evangelista Kosina a Josef Vašica. Běličův referát je věnován charakteristice jejich olomoucké činnosti a díla na pozadí historickospolečenského vývoje.

Druhý oddíl je tematicky soustředěn k historickosrovnávacímu studiu morfologické stavby slovanských jazyků. K.

Horálek v základním referátu *Metodologické předpoklady historickosrovnávacího studia gramatických kategorií* (s. 19—26) ukazuje, že nedostatky v metodologii srovnávacího studia slovanských jazyků souvisí do značné míry s metodologickou neujasněností a nejednotností ve vědeckých popisech jednotlivých slovanských jazyků. Jistých úspěchů se dopracovala jazykověda strukturální. Bylo to však především ve fonologii, kdežto pro zkoumání mluvnické stavby nebyla dosud vypracována pevná metodologická základna. Metodologickou oporu může jazykovědě přinést psychologie. Aby bylo možno objasnit příčiny mluvnických změn, bude nutné jasně vymezit pojem mluvnických kategorií a jejich vztahu k mimojazykové skutečnosti. Podle referenta existují kategorie reálné, pojmové a gramatické a vztahy mezi nimi jsou složité — v žádném případě však nejde o vztah totožnosti. Působení psychologických činitelů na vývoj mluvnických kategorií ukazuje autor na příkladě šíření kategorie rodu v slovanských jazycích.

V studii *Slovesné kategorie verba finita a infinita* (s. 27—38) dovozuje A. Dostál, že rozdíly mezi určitými (finitními) a neurčitými (infinitními) tvary sloves, určované zpravidla možností nebo nemožností vyjadřovat gramatickou osobu, jsou ve skutečnosti odstupňovanější. Tak mezi tvary určitými má zvláštní postavení imperativ, neboť u něho je možnost vyjadřovat gramatickou osobu omezena. Také tvary neurčité by bylo možno sestavit do stupnice uspořádané podle míry jejich verbalizace (byla by to řada infinitiv — supinum — participia). Systém slovesných tvarů slovanských je tedy tvořen sepětím dílčích složek vnitřně dosti různorodých. Spojovací funkci tu má především kategorie slovesného vidu, protože ta je vlastní jak tvarům určitým, tak také neurčitým.

V referátě *Problémy slovesnej rekcie* (s. 39—44) vychází E. Pauliny z nutnosti definovat sloveso jako slovní druh. Základním kritériem pro určení slovních druhů je podle něho kombinace protikladných vztahů jednak samostatnosti (existence) a nesamostatnosti, jednak existence v čase nebo bez zřetele na čas. Sloveso by podle toho bylo pojmenování „nesamostatně existujícího s trváním v čase". A právě plynutí slovesného děje, který odněkud vychází a někam směřuje, je základem slovesné rekce, jíž autor rozumí nejen vztah slovesa k předmětu, nýbrž vůbec poměr k řídícímu členu slovního spojení (syntagmatu). To je ovšem značně širší pojetí než tradiční obsah termínu „rekce"; proto autor mluví raději o „intenci slovesného děje". Tento pracovní pojem mu umožňuje ukázat na těsné vzájemné vztahy některých jevů, které se zpravidla probírají izolovaně, jako např. děj slovesný podle druhu (tj. slovesa akční, stavová apod.), slovesná rekce v užším smyslu slova, slovesa zvratná a trpný rod.

V stati *K některým otázkám historickosrovnávacího zkoumání slovních druhů* (s. 45—54) zjišťuje M. Komárek, že v srovnávacích slovanských mluvnicích má slovní druh povahu statickou, že vystupuje většinou jako něco apriorně daného. Je to způsobeno jednak tím, že se většina slovanských slovních druhů konstituovala už před rozpadem slovanské jazykové jednoty, jednak tím, že dosud není ani obecně přijaté synchronní teorie slovních druhů. Každé slovo je součástí plánu pojmenovacího a plánu mluvnického. Sleduje-li se způsob užití slovních tříd ve větě, objeví se nápadná shoda slovnědruhových významů s významy větných členů v jejich primární funkci. To podle autora znamená, že „primární syntaktická funkce je jako kritérium slovního druhu plně vhodná a vyděluje slovní druh v jeho celistvosti, tedy i s jeho vlastnostmi významovými" (s. 49). Své obecné myšlenky pak referent osvětluje na vývoji slovanských číslovek v samostatný slovní druh.

Naproti tomu J. Ružička v referátě *Dva sporné slovné druhy* (s. 55—65) odmítá názor, že by bylo možno jakýkoli slovní druh určit jedině z kritérií syntaktických; základním sudidlem je podle něho obecný slovní význam. Analyzuje pak pojmy a termíny „spona" a „predikativ(um)". Všechna tzv. sponová slovesa obsahují po stránce významové základní lexikální prvek existence, po stránce tvaroslovné se jednoznačně zařazují mezi slovesa a po stránce syntaktické tvoří zvláštní syntagma, které referent nazývá „recipročně determinativní". Není proto důvodu pokládat „sponu" za samostatný slovní druh. Ani tzv. predikativa neuznává referent za zvláštní slovní druh (ve slovenštině). Jde většinou o konstrukce, které je nutno hodnotit v souvislosti s jednočlennými větami a v nichž jde o zvláštní druh příslovcí.

Výsledky jednání o morfologické stavbě slovanských jazyků, které je zachyceno ještě v několika drobnějších diskusních příspěvcích, bylo by možno shrnout zhruba do těchto základních bodů: (1) Při studiu morfologické stavby je nepřípustná metodologická izolovanost, zkoumání jednotlivých prostředků vytrženě z celého systému, jehož jsou nedílnou součástí. (2) Bádání o morfologii se nemůže omezit jen na zkoumání morfologických prostředků v užším slova smyslu. Naprosto neoddělitelnou jeho součástí je studium významů, studium mluvnických kategorií a jejich přesunů.

Na konferenci se pozornost soustředila především k nejobecnějším morfologickým kategoriím, k problematice slovních druhů. Dotkli se jí v různé míře všichni referenti a většina diskutujících. Komárkova klasifikace slovních druhů v referátě věnovaném speciálně tomuto tématu je založena promyšleně na jednotném hledisku, hledisku syntaktickém. Jeho pojetí však vyvolává dvě sporné otázky:

(1) Je syntaktické kritérium univerzální, platí obecně, pro všechny jazyky světa? (2) Je vhodné pro slovanské jazyky? Domníváme se, že nikoli. Slovní druhy představují ovšem kategorii značně obecnou, takže by patrně nebylo nutné hledat pro jejich klasifikaci v každém jazyce zvláštní kritérium; zdá se, že by hodnotící hledisko bylo vždy společné jazykům jednoho typu. Slovanské jazyky jsou však typologicky smíšené, a proto je nasnadě, že se při stanovení slovních druhů v nich uplatní také hledisko „smíšené". Protože jde o jazyky flektivní, se silně vyvinutou „morfologičností", musí mít v takovém kombinovaném pohledu své místo — mimo jiné — i hledisko morfologické. To cítí i referent, ale aby zachoval metodologickou jednotnost a důslednost svého pojetí, formuluje na příkladu slovanských číslovek vztah slovního druhu k morfologii takto: „Vznik samostatného slovního druhu číslovek má tedy i formální důsledky ve vzniku zvláštních formálních typů flexe, v jednotlivých slovanských jazycích víceméně odlišných od flexe adjektivní nebo substantivní" (s. 52). Podle této formulace se číslovky n a p ř e d staly slovním druhem, a p o t o m teprve se měnily morfologicky. Ale měli bychom právo (ve flektivních slovanských jazycích!) mluvit o nich jako o samostatném slovním druhu b e z těchto morfologických změn? Formulovali bychom tento vztah právě naopak než referent: všechny příznaky, které uvádí, a t a k é t y t o s p e c i á l n í z m ě n y m o r f o l o g i c k é mají ten důsledek, že dnes můžeme o číslovkách v slovanských jazycích mluvit jako o samostatném slovním druhu.[1]

T ř e t í o d d í l je věnován historickosrovnávacímu studiu skladby (s y n t a x e) slovanských jazyků.

V podnětném referátu B. H a v r á n k a *Metodická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků* (s. 77 až 88) byly vysloveny tyto teze: Při studiu historické skladby se projevuje nebezpečí anachronistického přístupu ke zkoumaným jevům: na jedné straně se tu někdy promítá přítomný stav do minulosti, na druhé straně může vést snaha vyhnout se tomuto nebezpečí k nesprávné archaizaci jazykových prostředků. Jeden ze základních principů větné skladby záleží v tom, že většinou nenastává výměna (staršího) jevu A (za mladší) jev B. Fakt, že v současném jazyce „přežívají" prastaré syntaktické útvary, nesmí však vést k závěru,

[1] Poznámka redaktora: Mám za to, že recenzent není plně práv Komárkovu výkladu. Komárek vychází z předpokladu — podle mne nesporně správného —, že změny ve formální morfologii číslovek jsou důsledkem změny funkční. Tento logický vztah nelze dost dobře převrátit, jak navrhuje recenzent. Něco jiného ovšem je, že v historickém vývoji nelze tyto dvě stránky od sebe odtrhávat; však i Komárek říká: „V souvislosti se syntaktickou specifičností číslovek typu *pět* se vyvíjela i jejich forma" (s. 51). *Dš*

že všechny takové „primitivní“ typy jsou starobylé; je třeba počítat s tím, že se mohou obnovovat a vznikat vždy znovu a znovu. Charakteristickým rysem syntaktických prostředků byla jejich původní malá rozrůzněnost. Taková byla např. parataxe (souřadnost). Ale je nutné lišit souřadná souvětí (parataxi) v moderních (spisovných) jazycích, která mnohdy vyjadřují diferencovanými prostředky velmi složité vztahy, a parataxi primitivního typu, která záležela v prostém přiřaďování vět a z níž vyrostla i parataxe a hypotaxe moderní. Nezbytným předpokladem bádání je podrobná práce filologická: jemný výklad dokladů, práce s variantami a s překladem. Pramenem k odhalení staré slovanské syntaxe je staroslověnština, staročeština, staroruština a staropolština, i dnešní jazyky v jejich mluvené podobě. Historickosrovnávací skladba se nemůže omezit jen na hledání východiska, nýbrž musí usilovat také o hlubší postižení dalšího vývoje až do současnosti.

J. B a u e r, *Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím* (s. 108—123). V syntaktické organizaci mezi dnešními psanými projevy spisovnými a mezi mluvenými projevy lidovými je veliký, přímo kvalitativní rozdíl. Spisovné projevy jsou výrazně rozčleněny na poměrně uzavřené syntaktické jednotky, věty a souvětí, které jsou vnitřně pevně organizované. V projevech lidových jde však většinou o myšlenkový proud nevýrazně členěný, bez ostřejších hranic mezi jednotlivými jednotkami a s poměrně volnou vnitřní organizací. V nejstarších památkách se stopy volné větné stavby mluvených projevů objevují v labilním rozlišování koncové a nekoncové pauzy, v častém užívání navazovacích slov apod. Stav starých památek ukazuje na to, že věta jednoduchá jako poměrně stmelená syntaktická jednotka byla v podstatě ustálena už v době předpísemné. V syntaktické stavbě měly však ještě mnohem významnější úlohu než dnes větné útvary citoslovečné a jmenné. Ve vývoji souvětí byla situace poněkud jiná. Zdá se, že to se utváří, diferencuje a ustaluje z největší části až v spisovném jazyce. Vývoj tu probíhal tak, že se jednotlivé souvětní typy „vnitřně sjednocovaly, některý spojovací prostředek se stal výrazem příslušného vztahu bez průvodních odstínů, a jiné prostředky, původně od něho a navzájem významově odlišné, staly se nejčastěji jeho stylistickými variantami nebo zanikly“ (s. 122).

Speciálním otázkám jsou ve sborníku věnovány studie J. K u r z e *Problematika zkoumání syntaxe staroslověnského jazyka a nástin rozboru významu částic* i a *apod. v konstrukcích participiálních vazeb s určitými slovesy* (s. 89—107) a P. T r o s t a *O baltoslovanských vztazích v oblasti syntaxe* (s. 124—127). Po obecném výkladu dochází J. Kurz k závěru, že *i, a, da* v konstrukcích s participii nejsou

v staroslověnštině ještě slučovací spojky, nýbrž částice zachovávající citoslovečný, upozorňovací význam nebo aspoň jeho stopy. — P. Trost nesouhlasí s tradičním metodologickým principem, podle něhož jsou jazykové formy zásadně nemotivované a naproti tomu jazykové významy zásadně motivované. Soudí, že „při skutečné shodě svérázných syntaktických jevů v jazycích stejného původu je předem pravděpodobné, že tyto jevy nevznikly samostatně“ (s. 124).

Srovnáme-li jednání o morfologii s jednáním o syntaxi, vyvstane nápadný rozdíl. Referáty i diskuse o morfologii se týkaly jednak problémů teoreticky nejobecnějších, jednak — v konkrétních případech — řešení otázek velmi specializovaných. Naproti tomu syntaktická část konference se zaměřila v konkrétních otázkách k problémům zásadním a v teoretických oblastech spíše k formulacím principů rázu metodicky pracovního. V těchto rozdílech se zjevně zrcadlí i stav bádání v obou oborech. Obecný charakter referátů o morfologii je předzvěstí nástupu k zásadní práci syntetické. Pracovně metodická povaha jednání syntaktického pak ukazuje na to, že tu vstupujeme teprve do období přípravného.

Č t v r t ý   o d d í l je věnován otázkám studia s l o v n í   z á s o b y.

Východiskem výkladu A. V. I s a č e n k a *Obecné zákonitosti a národní specifičnost ve vývoji slovní zásoby slovanských jazyků* (s. 143—151) je teze polského jazykovědce Rozwadovského, že pojmenování v naprosté většině vznikají jako útvary formálně dvojčlenné. Protože však označují jednotný předmět myšlenky, mění se i pojmenování z dvojčlenného v jednočlenné, z odvozeného v neodvozené. Konkrétní vnější formy této postupné ztráty etymologické souvislosti každého slova jsou v různých jazycích různé. Srovnáním typů pojmenování v ruštině, češtině a slovenštině pak přichází k závěru, že „čeština (a slovenština) užívá nejhospodárnějších, nejkondenzovanějších prostředků pojmenování“ a že „české pojmenování je ve srovnání s ruským samostatnější, sémanticky víc zatíženo, významově plnější“ (s. 150). Rozdíly mezi slovanskými jazyky v typech pojmenování souvisí částečně i s cizími vlivy (francouzským, německým).

V příspěvku J. B ě l i č e *Ke zkoumání vlivů historického vývoje společnosti na slovní zásobu národního jazyka* (s. 152—157) se ukazuje, že cizí vlivy na slovní zásobu národního jazyka se mohou projevit nejen jako přejímání slov, nýbrž i mnoha způsoby jinými. Např. česká dvojice *místo* a *město* souvisí zjevně s podobnou německou dvojicí *Stätte* a *Stadt*. Autor konfrontuje tato česká slova (a slova jim významově blízká, jako *hrad, zámek*) s jejich významovými ekvivalenty v ostatních slovanských jazycích. Na tomto příkladě ukazuje,

jak „rozdílné historické okolnosti vedly k diferenciaci slovní zásoby v jednotlivých slovanských jazycích, nebo naopak vzájemné vlivy ke vzniku nových shod mezi nimi“ (s. 155). Bez takového sémaziologického pohledu, který by spojoval významové posuny s historickospolečenskými podmínkami, byl by obraz o vývoji slovní zásoby chudý, neúplný.

Nad uplatněním historickosrovnávací metody při studiu a popisu vývoje slovní zásoby se ve stejnojmenném příspěvku (s. 158—164) zamýšlí J. Daňhelka; podle referenta nepůsobí takovým kompaktním dojmem jako při studiu mluvnické stavby. Je to vyvoláno značnou roztříštěností problematiky vztahů mezi jednotlivými slovy téhož původu a mezi jednotlivými pojmenováními téže věci. Jak se v podstatě jediný problém slovanského lexika rozpadá v různém slovanském prostředí v problémy dílčí, ukazuje na významovém vývoji slov *církev* a *kostel* u nás a v Polsku.

V. Blanár v příspěvku nazvaném *Niektoré problémy slovanskej historickej lexikológie* (s. 165—172) formuluje zásady lexikálního rozboru jedné památky, dokládá, že při srovnávání slovní zásoby v příbuzných jazycích se slova stejně znějící nekryjí většinou ani oblastí svého užívání ani místem v slovní zásobě, a osvětluje problematiku slovanských přejetí do jazyků geneticky nepříbuzných na vztazích slovansko-maďarských.

Stať J. Horeckého *Pomenovania motivované účelom* (s. 173 až 176) ukazuje, že v slovanských jazycích jsou 3 typy pojmenování motivovaných účelem: (1) slovesný (jednoslovný), např. slov. *vysielač*; (2) jmenný (víceslovný), např. slov. *miešačka na betón;* (3) přívlastkový s různými podtypy, např. slov. *zapisujúca ihla.* Tyto tři modely existují téměř ve všech slovanských jazycích, ale míra jejich využití není všude stejná. Např. v slovenštině (a češtině) je nejčastější typ *psací stroj*, kdežto v ruštině (a polštině) převládá typ *pribor dlja zakalki.*

Speciální charakter měl výklad V. Machka, *Chetitské paralely ke slovanskému tvoření slov* (s. 177—180). Chetitské paralely mají slovanské slovesné přípony *-sk-* (*pískati*), *-s-* (*jásati*) a *-on-* (*žebronit*), všechny s významem výrazného zmohutnění děje, a dále jmenná přípona *-ant-* (*čistúcí, divoucí*). Nejsou to ovšem důkazy bližší příbuznosti mezi slovanštinou a chetitštinou, nýbrž jen společné pozůstatky starých slovotvorných prostředků.

Sborník je uzavřen závěrečným projevem akad. Havránka (s. 197 až 199).

Hlavní obecná zásada, která se opakovala (v různé podobě) jako společná základní myšlenka naprosté většiny všech referátů i diskusních příspěvků, byl požadavek hlubokého systémového pohledu na

jazyky. Každý dílčí jev, který je předmětem zkoumání, je spjat mnoha nitkami s celou soustavou, jejíž je součástí. Jeho vývoj, jeho změny neprobíhají nikdy izolovaně, nýbrž spolu se změnami jiných prostředků. Je proto předním úkolem jazykovědy odhalovat právě tyto souvislosti a ukázat i dílčí změny jako součást přestavby celé jazykové struktury. Potřeba celostního chápání se vztahuje také na studium slovní zásoby, i když tu je po této stránce dosud nejméně jasno, a jak dovodily některé referáty (např. Běličův), nelze je vždy uplatňovat do všech důsledků.

Z jednání konference dále vyplynulo, že komplexnost pojetí jazykových jevů je nutná nejen v pohledu systémovém, nýbrž i časovém. Diachronické a synchronické bádání představuje sice metody speciální, ale ty nejsou zásadně protikladné, nevylučují se: výsledky jedné doplňují a podporují výsledky druhé.

Konference svým kritickým zaměřením odkrývá slabiny a nedostatky dosavadního stavu bádání o slovanských jazycích. Tím se však její význam nevyčerpává. Jejím kladným a konstruktivním přínosem bylo naznačení dalších pracovních perspektiv a otevření nových problémových oblastí jak po stránce metodologické, tak i po stránce materiálové. Sborník shrnující výsledky jejího jednání představuje významný dokument, který má značnou důležitost pro studium slovanských jazyků a v jejich rámci i češtiny.

Radoslav Večerka

Slovenské příspěvky k otázce vzájemného poměru mezi češtinou a slovenštinou

Složitou otázkou vzájemného vztahu mezi češtinou a slovenštinou se zabývalo v uplynulém období — delším než sto let — mnoho našich i zahraničních jazykovědců.[1]

Starší jazykověda však vycházela zhusta z nesprávných předpokladů a nedovedla dát správnou odpověď na otázku, zda Češi a Slováci tvoří jeden, nebo dva národy a zda čeština a slovenština jsou dva samostatné jazyky, nebo dvě nářeční větve jednoho jazyka.

Po osvobození naší republiky v roce 1945 byl vyřešen v lidově demokratické republice poměr obou našich národů právně. Nová ústava uznala, že čeština a slovenština jsou dva samostatné slovan-

[1] Základní starší literaturu týkající se této otázky podává např. akad. Fr. Trávníček v *Historické mluvnici československé*, Praha 1935, s. 20n., a V. Vážný v *Nářečích slovenských*, Čs. vlastivěda III, Praha 1934, s. 220n.

ské jazyky. Tehdy nastalo také nové období ve zkoumání této otázky. Správné řešení, které nedovedla dát starší jazykověda, vycházející z jazykozpytné metody historickosrovnávací, může dát v dnešní době jazykověda marxistická.[2]

Ze slovenských jazykovědců zabývá se touto otázkou především E. Pauliny. V poslední době věnoval tomuto problému několik studií.

Pauliny se shoduje s názorem většiny českých i cizích jazykovědců, že všechna slovenská nářečí, tedy i nářečí středoslovenské, na jehož podkladě vznikl spisovný jazyk slovenský, jsou původu západoslovanského.[3] Některé odchylné prvky jazykové, které bývají pokládány za jugoslavismy, vznikly ve střední slovenštině podle něho tím, že oblast středoslovenská hraničila v době předhistorické s oblastí jihoslovanskou. Za jugoslavismy, jejichž počet určují různí badatelé různě, pokládá Pauliny tyto jevy: *rat-*, *lat-* za psl. *ort-*, *olt-* (*rásť*, *rázsocha*, *rázvora*, *rakyta*, *lani*, *lakeť*); *dl*, *tl* > *l* (jen v nářečích: *salo*, *zrkalo*, *ťažalo*, *česalo*, *omelo*); *ch* > *ś* > *s* (*mucha* — 3., 6. jedn. čís. *muse*, *vrchy* — 6. mn. čís. *na vrsiech*, spisovně však jen *Čech* — *Česi*); 3. mn. čís. slovesa *byť*: *oni sa* (v nářečích); k tomu přiřazuje Pauliny i koncovku 1. mn. čís. sloves na *-mo* (*iďemo*, *robímo* v gemerských nářečích).[4]

Naproti tomu nepovažuje Pauliny za jugoslavismus 7. jedn. čís. žen. rodu *ženou* proti stč. *ženú* a jiné jevy, které se za ně často počítají. Avšak i o vyjmenovaných jugoslavismech lze vyslovit pochybnost, zda všechny vznikly již před 9. stol. a zda skutečně jde o jugoslavismy, jak soudí Pauliny. Domníváme se, že právě v případě vývoje *ch* > *ś* > *s* jde o pozdější analogii vzniklou na domácí půdě. Uvedená změna se vyskytuje jako střídání koncové souhlásky ve flexi: *ženísi* analogicky podle *vojaci;* kde nejde o analogii, *š* zůstává, jako např. ve slově *všetok* apod.[5]

---

[2] Kritické zhodnocení výsledků starší české jazykovědy, revizi svých dřívějších názorů, jakož i nové řešení této otázky podal akad. Fr. Trávníček ve statích *Poměr mezi češtinou a slovenštinou ze stanoviska marxismu* (Tvorba 21, č. 7, s. 165n.) a *Vzájemný vztah mezi češtinou a slovenštinou ve světle Stalinových statí* (NŘ 36, 1953, s. 28n.). — Podobně ze stanoviska marxistické jazykovědy vychází J. Bělič ve stati *Poměr mezi češtinou a slovenštinou* (Sedm kapitol o češtině, Praha 1955, s. 44—64).

[3] *Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry.* Předneseno jako referát na konferenci Historického ústavu SAV, která se konala 18.—21. dubna 1956 ve Smolenicích; otištěno ve sborníku O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, Bratislava 1956, s. 99n.

[4] Viz Paulinyho odpověď na otázku 28 pro 4. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě *Či odrážajú a v akej miere slovenské nárečia kmeňové jazyky?* Сборник ответов на вопросы по языкознанию, Moskva 1958, s. 278n.

[5] Viz Fr. Trávníček, *Historická mluvnice*, s. 14 a 118; podobně M. Komárek, *Historická mluvnice* I, *Hláskosloví*, Praha 1958, s. 34.

Podobně jako historikové Václav Chaloupecký, Branislav Varsik a někteří čeští jazykovědci přiklání se Pauliny k názoru, že čeština pronikla jako kulturní jazyk na Slovensko již před dobou husitskou. Pauliny posunuje tuto dobu dokonce ještě před 13. století. Nově vyslovuje názor, že pro nejstarší dobu šlo o jazyk „velkomoravské národnosti“, tedy o jakousi „kulturní velkomoravštinu“. Vychází tu z teze slovenského historika Petra Ratkoše, že velkomoravská národnost a jazyk této národnosti nezaniká hned po pádu Velkomoravské říše, nýbrž ji přetrvává. Dědičkou kulturních snah této říše se stává Olomouc. Prostřednictvím kněží (diecéze olomoucká má živé styky s diecézí ostřihomskou) dostávají se české knihy do Uher. Praha jako kulturní centrum začíná na Slovensko působit později, teprve v 2. pol. 14. stol. a v 15. stol.

Tento nový názor, který Pauliny poprvé formuloval na konferenci o vzájemných vztazích mezi Čechy a Slováky,[6] později formuluje tak, že je třeba fakta, která ukazují tento vývoj, ještě důkladně prozkoumat.[7] Názor Paulinyho zní hodně pravděpodobně, sledujeme-li funkci a vývoj češtiny na Slovensku.

Dále si všímá Pauliny funkce češtiny jako kulturního jazyka a jejího poměru k domácím nářečím a zdůrazňuje, že je zcela jiného rázu než u latiny a němčiny, které byly pokládány za jazyky cizí. Podotýká, že v poměru slovenských nářečí k češtině nutno mluvit o zvláštním případě bilingvismu. Ukazuje, že čeština vystupovala jako „reprezentant“ domácího jazyka, že se tedy chápala „ako spisovná podoba domácich slovenských nárečí“.[8] Tento názor se nám zdá zcela shodný s názorem českých jazykovědců, jak jej formuloval už J. Bělič ve shora uvedené stati (viz pozn. 2).

Pauliny odmítá pro nejstarší období „metafysickou“ představu československé jednoty národní a jazykové.[9] Soudí, že nejstarší formou národnosti na území Slovenska byla národnost „velkomoravská“, kterou nelze ztotožňovat s pozdější národností českou, resp. „československou“.[7]

Je přirozené, že dnešní česká jazykověda nechce pro nejstarší období hovořit o nějakém „československém národě“ a jeho „dvou větvích“, jako to činila někdy jazykověda starší. Nemůžeme totiž pro-

---

[6] Viz pozn. č. 3.

[7] Viz studii *Kultúrnohistorické podmienky a spoločenské funkcie bilingvizmu v dejinách spisovnej slovenčiny*. Sborník Československé přednášky pro 4. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, s. 40.

[8] Odpověď na ot. č. 3 pro 4. mezinár. sjezd *Aká je špecifika literárneho bilingvizmu v dejinách slovenčiny*. Сборник ответов на вопросы по языкознанию, Moskva 1958, s. 22n.

[9] Viz zde citovanou studii v pozn. 3, s. 104.

mítat do daleké minulosti skutečnost, že dnes existuje národ český a slovenský,[10] neboť by to byl anachronismus.

Pauliny odmítá názor starší buržoazní jazykovědy, že se Slováci odpradávna pokládali za Čechy tím, že užívali češtiny jako spisovného jazyka. I když zde byly tendence k vytvoření jedné společné národnosti s Čechy,[11] nedošlo k tomu, neboť různý historický vývoj obou národů a pak feudální pojetí územního vlastenectví způsobily, že Slováci se ustavili jako samostatný národ se samostatnou spisovnou řečí na začátku období kapitalismu. Čeština byla důležitým prvkem při formování slovenské národnosti, a přispěla tedy velmi zřetelně i při formování slovenského národa.

Nejvýznamnější předštúrovský pokus Antona Bernoláka o spisovnou slovenštinu se nezdařil. Vedle důvodů sociálně ekonomických aj., jak to zdůrazňuje akad. Fr. Trávníček nebo J. Bělič, možno jako hlavní důvod Bernolákova neúspěchu přijmout Paulinyho názor, že zvolil za základ spisovného jazyka tu formu kulturní slovenštiny, která již zanikla, neboť integrace slovenských nářečí nastávala pod vlivem středoslovenských nářečí. Naproti tomu štúrovci, kteří vystoupili později, viděli již vývoj jasně, a musili tedy kodifikovat střední slovenštinu. Kulturní středoslovenština měla svou tradici a měla vliv na ostatní slovenská nářečí již od středověku.[12] Vznik Štúrovy kodifikace je tedy podle Paulinyho dokončením vývojových tendencí na Slovensku, takže nejde o nějakou nepřirozenou „odluku" nebo „rozkol" v poměru k češtině, jak ostatně zdůrazňují už uvedení čeští badatelé.

Shrneme-li teze uvedených studií, vidíme, že se Pauliny zásadně shoduje s názory českých badatelů. Jeho přínos je v tom, že upozornil na úlohu kulturního jazyka velkomoravské národnosti a na úlohu kulturního centra této národnosti, Olomouce, pro přijetí češtiny jako kulturního jazyka. Nově také zdůrazňuje úlohu kulturní středoslovenštiny pro vznik spisovného jazyka slovenského v 19. stol.

Jeho studie jsou cenným příspěvkem k řešení otázky vzájemného poměru mezi češtinou a slovenštinou, v níž je dosud ještě hodně nevyřešených a sporných problémů. Bude zde proto potřebí další spolupráce české i slovenské jazykovědy. Vyřešení těchto otázek přispěje zároveň i k řešení otázky vzájemného poměru Čechů a Slováků v minulosti.

Adolf Kamiš

---

[10] Viz i A. V. Isačenko, *Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši*, Martin 1948, s. 12.

[11] Bělič, s. 53.

[12] Srov. K. Horálek, *K problematice dějin spisovného jazyka*. Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, s. 371n.

Otto Grotewohl o otázkách jazykové kultury

Politický, hospodářský a kulturní rozvoj v zemích lidově demokratických v období budování socialismu přináší s sebou i nebývalý rozmach spisovných jazyků. Nejširší lidové vrstvy se účastní plně veřejného života, proto stále přibývá aktivních uživatelů spisovného jazyka. Valná většina těchto uživatelů je si vědoma toho, že jazyk, má-li být skutečně nástrojem dorozumění a nástrojem rozvoje společnosti, musí se vyznačovat určitými vlastnostmi, které mu umožňují, aby dobře plnil svoji funkci. Avšak ještě stále existuje řada lidí, kteří nepřikládají jazykové stránce svých projevů, ať psaných, nebo ještě častěji mluvených, náležitou váhu. Že tomu tak je nejen u nás, ale i v jiných zemích budujících socialismus, svědčí publikace ministerského předsedy Německé demokratické republiky Otty Grotewohla *Gedankenkraft und Sprachgewalt bei Marx und Engels* (česky: Síla myšlenky a působivost jazyka u Marxe a Engelse),[1] obsahující stenografický záznam přednášky, kterou Otto Grotewohl pronesl dne 9. dubna 1958 na Vysoké škole stranické u příležitosti 110. výročí uveřejnění Komunistického manifestu. Publikace je pozoruhodná tím, jak O. Grotewohl bystře postihuje nedostatky jazyka některých veřejných činitelů, jak otevřeně kritizuje a jak také ukazuje cesty k odstranění těchto nedostatků.

Práce v podstatě obsahuje rozbor Komunistického manifestu; O. Grotewohl si však nevšímá pouze jeho obsahové stránky, nýbrž stále sleduje, jakými jazykovými a stylistickými prostředky dosáhli Marx a Engels toho, že se Komunistický manifest stal dílem, které mělo tak mocný vliv na další vývoj lidské společnosti. Tento způsob rozboru poskytuje autorovi četné příležitosti, aby konfrontoval jazyk Marxův a Engelsův s jazykem některých dnešních veřejných činitelů.

O. Grotewohl vychází ve svých výkladech ze známé marxistické teze o jednotě jazyka a myšlení. Marx a Engels dali ve svých dílech lidstvu geniální myšlenky na přetvoření světa; avšak tyto myšlenky nebyly by lidstvu nic platny, kdyby je nebyli dovedli vyjádřit jasnou, výraznou a zapalující řečí. Každé jejich slovo je naplněno bojovnou rozhodností a pravdivostí; jejich řeč je vášnivá, smělá, přesvědčivá a logická; nenajdeme v ní duté vyzvánění frází nebo prázdná a otřepaná slova. Nejsložitější myšlenkové vztahy dovedli vyjádřit srozumitelným a barvitým jazykem. Komunistický manifest je významný doklad, že Marx a Engels suverénně vládli jazykem jako nástrojem, který dává podobu našim myšlenkám.

---

[1] Dietz Verlag, Berlín 1958, 51 stran.

Avšak projevy mnohých veřejných činitelů i některých stranických pracovníků v Německé demokratické republice nesvědčí podle O. Grotewohla příliš o tom, že by se opravdu učili u Marxe a Engelse. „Bohužel musíme říci, že zvláště v naší straně zdomácněl jazyk, jemuž masy nerozumějí," konstatuje O. Grotewohl. Mnozí soudruzi se s oblibou vyjadřují co nejšroubovaněji; přitom tvoří celostránkové věty, v nichž se podle jejich názoru musí vyskytovat co největší počet cizích slov. Často užívají tisíckrát opakovaných klišé a hovoří „funkcionářským žargonem", který dokazuje, jak říká O. Grotewohl, že jim chybí i znalosti, i uvědomělost. Kdo jasně myslí, ten se dovede také jasně vyjadřovat. Avšak v německém tisku se často vyskytují věty, které nemají nic společného s jasným myšlením. O. Grotewohl uvádí jako doklad stylistické neobratnosti, které nazývá „gordickým uzlem". O jejich autorech ironicky říká, že se pro samé psaní vůbec nedostanou k myšlení. Zejména těmto lidem Grotewohl co nejvřeleji doporučuje, aby studovali klasiky marxismu-leninismu, a to stejně proto, aby zvyšovali své teoretické vědomosti, jako též aby se od nich učili pěknému a vytříbenému jazyku.

Jiným nezdravým zjevem ve veřejných projevech je nadměrné užívání nadsázek a superlativů. Pro mnohé soudruhy je všechno „nesmírné", „nezměrné", „nepřekonatelné", každá věc je pro ně „rozhodující". Časté užívání nadsázek a superlativů nezvyšuje cenu myšlenek, nýbrž je znehodnocuje; způsobuje také, že se ztrácí měřítko pro posuzování a užívání některých pojmů. Takovýmto vyjadřováním lidi nezískáváme, nýbrž spíše je odpuzujeme.

O. Grotewohl se dále vyrovnává i s jinými věcmi, např. s nadměrným užíváním zkratek, s nímž jsme se setkávali a v menší míře ještě stále setkáváme i u nás. Mnohé z těchto zkratek jsou pro nezasvěcené úplně nesrozumitelné. Autor uvádí, že před krátkým časem dostal dopis podepsaný písmeny „SGG U+E". Dlouho přemýšlel, co by tato zkratka mohla znamenat. Nakonec se ukázalo, že to je Schulgewerkschaftsgruppe *U*nterrich und *E*rziehung (česky: školská odborová skupina „vyučování a výchova"). Soudruzi užívající těchto zkratek jsou posedlí vášní „A-kü-fi" (Abkürzungsfimmel, česky: vášeň pro zkratky), říká s humornou ironií O. Grotewohl. Avšak psaní v hieroglyfech a mluvení v hádankách nikterak nepřispěje k výchově pracujících v duchu socialismu.

Velmi zakořeněný je také zlozvyk dlouhých článků, v kterých autoři mnoha slovy podávají několik málo myšlenek. O. Grotewohl doporučuje soustředit se při psaní na nejpodstatnější věci, vynechat všechno vedlejší a nedůležité, odstranit zbytečné krasořečnění, zatemňující myšlenky, a vyjádřit se jednoduchou a jasnou formou. To ovšem neznamená vulgarizovat skutečnost, podávat ji zploštěně a zkresleně;

naopak, jednoduchá forma je právě znakem vysoké vědeckosti a plodem jasného myšlení.

V další části své stati O. Grotewohl ukazuje, jak klasikové a významní spisovatelé německé a světové literatury, jako Goethe, Matthias Claudius, Bertold Brecht, Erich Weinert, Gorkij, Majakovskij, dovedli závažné myšlenky vyjadřovat názorně, srozumitelně a jasně. Bohužel mnozí soudruzi, říká O. Grotewohl, nepovažují díla těchto autorů za významná a někteří se dokonce domnívají, že by utrpěla jejich důstojnost, kdyby tyto autory četli a studovali. Je na čase, dovozuje O. Grotewohl, aby tito soudruzi překonali svůj odpor ke krásné literatuře. Marx a Engels měli obsáhlé znalosti světové literatury; tato díla nestudovali jen po stránce obsahové, nýbrž všímali si i jazyka a stylu autorů a obohacovali tak své vlastní výrazové schopnosti. Jazyk ovládli tak mistrně, že v Komunistickém manifestu se slovo stalo činem, teorie materiální silou, která pohnula světem.

Stať Otty Grotewohla je neobyčejně cenná proto, že se v ní vynikající státník zabývá otázkami jazykové kultury a že přímo považuje uvědomělou péči o jazyk ve veřejném životě za politickou povinnost. Měli by ji číst a studovat také naši veřejní pracovníci.

Vladimír Staněk

Ke vztahu jazykovědy a jazykového vyučování

Dobré příspěvky k řešení této otázky přináší *Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze*[1] otištěním některých zásadních referátů, koreferátů a diskusních příspěvků, které byly předneseny v sekci jazyka a literatury na metodické konferenci v Praze dne 13.—14. listopadu 1956. Zaslouží si zvláštní pozornosti nejen z hlediska metodického, nýbrž i jazykovědného. Především tu jde o referát Al. J e d l i č k y *Česká jazykověda a otázky jazykového vyučování* (s. 127—142). S jeho základními myšlenkami byli čtenáři našeho časopisu již seznámeni.[2] V referátu je třeba ocenit zejména dvě věci: Pěkně se tu ukazuje, jak je poučný a důležitý pohled do minulosti, máme-li správně chápat poměr jazykovědy a jazykového vyučování. Změny metod v jazykovědném bádání, a zvláště pojetí spisovného jazyka a jeho jevů obrážejí se nutně v stanovení úkolu a cíle jazykového vyučování; jen nejtěsnější vztah jazykovědy a jazykového vyučování, tj. vztah teorie a praxe, může přinést užitek oběma stranám. S tím sou-

---

[1] Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, 324 stran, cena 27,80 Kčs.
[2] Srov. Naše řeč 40, 1957, s. 15—28.

visí i druhá věc, kterou je třeba podle mého mínění v tomto referátě zvlášť uvítat, totiž potřeba, aby se výtěžky jazykovědy (ovšem obecně přijaté) dostaly i do vyučování českému jazyku. Ačkoli je to u jiných věd (např. přírodních) věc celkem samozřejmá, v jazykovědě je nutno o to bojovat.

Jako zásadní diskusní příspěvek k otázce vztahu jazykovědy a jazykového vyučování je ve sborníku otištěn závažný příspěvek akademika B. Havránka, *Poznámky k jazykovému vyučování* (s. 151—160). Je to soubor velmi podnětných myšlenek, a proto je třeba o některých z nich se zmínit podrobněji. Autor se především zamýšlí nad „krizí" dnešního jazykového vyučování. Její příčiny vysvětluje hlouběji, než tomu obvykle bývá, a to i z hlediska jazykového. Odstraněním přežilého starého gymnasia, které bylo podle slov akad. Havránka školou „filologickou", rozrušil se starý systém jazykového vzdělání, ale nebyl včas nahrazen systémem jiným; prakticismus bývalé školy národní tu nemohl poskytnout pomoc a oporu, tím méně náhradu. Nepříznivý vliv toho, zejména v chápání jazykových jevů, nebyl ve škole dosud překonán. Dále se akad. Havránek zabývá některými potížemi v dnešním jazykovém vyučování. V školní praxi vznikají značné potíže z toho, že se žádá, aby žáci zvládli mateřský jazyk porozuměním. Tento požadavek, v zásadě správný, se však často nesprávně chápe jen jako mechanické zvládnutí pouček. K dosažení cíle vyučování mateřskému jazyku, tj. k dobrému zvládnutí spisovného jazyka, zdůrazňuje akad. B. Havránek, nestačí jen uvědomit si prostředky běžně mluveného jazyka, které žáci prakticky znají, nýbrž právě i složitější způsoby vyjadřování; to je již svou povahou věc nesnadná. Má-li však vyučování mateřskému jazyku mít pevný základ, musí se nezbytně opírat o dobrou jazykovědnou teorii. — Zvláštní zmínky zaslouží poznámky akad. Havránka týkající se vztahu vyučování mateřskému jazyku k vyučování jazyku druhému — věc, na niž se při hodnocení stavu jazykového vyučování většinou zapomíná. Pro základní pochopení jazyka je dobré vyučování mateřskému jazyku spojovat s poznáním druhého jazyka; jaz. rozbor i tím nabývá konkrétního cíle. V závěru svých cenných poznámek akad. Havránek právem zdůrazňuje, že nutným předpokladem k úspěšnému vyučování mateřskému jazyku je, aby učitelé byli dobře obeznámeni jak s novým jazykovědným poznáním, tak i s jeho podáním v učebnicích apod., a aby se metodika jazykového vyučování vyvíjela v těsném vztahu s jazykovědou.

Aktuálních otázek slohového vyučování se týká příspěvek Věry Formánkové *K problematice vyučování slohu* (s. 161 až 166). Vycházejíc z úkolu a cíle jazykové výchovy ve škole, hodnotí autorka vztah slohové výchovy k jazykové výchově na straně jedné

a k výchově literární na straně druhé. Zamýšlí se nad řešením tohoto problému v učebních osnovách z r. 1948 a 1953 a dochází k závěru, že pro slohové vyučování je nejvýhodnější připojení k vyučování jazykovému.

Málo propracovanou otázkou významu syntaktického vyučování pro samostatné projevy žáků zabývá se příspěvek Karla Svobody *K možnostem využití syntaktické teorie pro zdokonalování větné stavby našich žáků* (s. 167—174). Na rozboru chyb v žákovských pracích autor ukazuje, jak je možno na základě dobrých teoretických znalostí vést žáky k přesnému vyjadřování logických vztahů v souvětí. Zejména z hlediska metodického jde o vítanou ukázku průkopnické učitelské práce; lze jen litovat, že se zřetelem k teoretickým i praktickým předpokladům v naší škole se toho zatím jen zřídkakde dosahuje. To potvrzuje ostatně i stručná zpráva o diskusi, která je v sborníku uvedena. Ukazuje, že se účastníci konference v diskusi soustřeďovali převážně jen na praktické otázky jazykového vyučování.

Usnesení ze zasedání sekce jazyka a literatury, rovněž v sborníku otištěné, zdůrazňuje zejména potřebu aktivního zvládnutí spisovného jazyka; se zřetelem k tomu se zvlášť oceňuje význam syntaxe. Význam ostatních složek školské mluvnice je tu podle mého názoru ne zcela právem pominut. — Uveřejnění uvedených příspěvků, a to i s résumé ruským a německým, je věc záslužná a užitečná nejen pro metodiku jazykového vyučování, nýbrž i pro jeho teoretický základ, pro jazykovědu. *Marie Těšitelová*

Kdy opravdu vycházel Jungmannův Slovník česko-německý?

Obecně se uvádí, že Jungmannův *Slovník česko-německý* vyšel v letech 1835—1839. Ale tento údaj je jen částečně správný, protože se zakládá jen na datování, které najdeme na titulním listě tohoto slavného díla, eventuálně vychází jen z data připojeného na konec předmluvy. Odtud jej převzala jistě i předmluva k Příručnímu slovníku jazyka českého ve zmínce (díl I, s. XI) o tom, že Příruční slovník „začal vycházet sto let po monumentálním Česko-německém slovníku Josefa Jungmanna (I, A—J, 1835)“, dále Havránkův Vý-

[1] Bohuslav Havránek, *Vývoj spisovného jazyka českého*, Praha 1936, Čs. vlastivěda, řada II, s. 94.

voj,[1] Jedličkův Josef Jungmann[2] a většina našich školských učebnic. Tak již Antonín Truhlář ve Výboru z literatury české[3] praví, že Slovník „vydán byl v pěti mohutných dílech (1835—1839)“, také Albert Pražák v Rukověti dějin české literatury (díl III: Doba nová. Pro vyšší třídy škol středních; 1. vyd. 1912, 2. vyd. 1920) uvádí na s. 33 tato léta vydávání, a stejné vročení můžeme číst i v dalších středoškolských učebnicích dějin české literatury, např. v Menšíkově Literární rukověti, v Kotrčových-Kotalíkových Stručných dějinách i v Nástinu dějin české literatury od Fr. Buriánka, M. Jungmanna, J. Petrmichla a V. Rzounka z r. 1952. Stejná data jsou rovněž v nových učebnicích českého jazyka pro bývalá gymnasia, resp. nyní pro 9. až 11. třídu střední školy, pro pedagogické i čtyřleté odborné školy. Také Arne Novák v Přehledných dějinách literatury české (4. vyd., Olomouc 1936—1939, s. 283) tvrdí, že „v říjnu 1835[4] vyšel I. svazek Slovníku česko-německého“.

To však lze tvrdit jen o I. dílu jako celku, nikoli, přesně vzato, o prvním svazku, neboť ten vyšel již koncem září 1834. Svědčí o tom „Náwěštj“ uveřejněné na druhé straně obálky prvního svazku I. dílu Slovníku (*A—Bůh*).

Jungmannův Slovník totiž nemohl být vydán najednou v ucelených dílech, nýbrž musel vycházet „po svazcích 25archových čtvrtletně, t. s počátkem měsíců října, ledna, dubna, července, v ceně 2 zl. stř.“, jak se dovídáme z téhož návěští pro předplatitele, datovaného v Praze dne 29. září 1834. Na čtvrté straně obálky téhož svazku pak je opravdu vytištěné vročení „V Praze, 1834“ a totéž vročení má ještě druhý svazek prvního dílu (hesla *Bůh—dočistiti*); vyšel tedy ještě druhý svazek, tj. strany 201—400, v roce 1834, koncem prosince. Teprve třetí svazek s hesly *dočítám—generál* je na čtvrté straně obálky datován „V Praze 1835“, i když pod návěštím zůstalo ještě první datum (29. září 1834). Poněvadž však na druhé straně obálky dalšího (čtvrtého) svazku je uvedeno nové datum, a to 1. července 1835, lze tvrdit, že třetí svazek vyšel zcela pravidelně k 1. dubnu 1835. Vedle změny data má čtvrtý svazek i poněkud pozměněný text návěští pro předplatitele o způsobu vydávání Slovníku a o výši i platnosti předplatného, a to v tom, že „předplacení to trvati bude až do vyjití pátého svazku, čili do 1. října 1835“ (v dřívějším textu se platnost výhodnější ceny Slovníku v předplacení omezovala vyjitím „čtvrtého svazku, čili I. dílu skončeného“). Z uvedené změny textu tedy vyrozumíváme, že

---

[2] Alois Jedlička, *Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárněvědná a lingvistická,* Praha 1949, s. 27 a 94.

[3] Antonín Truhlář, *Výbor z literatury české.* Doba nová. Vyd. 3. V Praze 1898, s. 37.

[4] Nejde-li zde o chybu tisku (se zřetelem na slovo „svazek“), viz pozn. 6.

se rozsah Slovníku proti původnímu plánu poněkud zvětšil, a to o 52 stran textu, o předmluvu (datovanou 1. července 1835), o titulní list a seznam zkratek, takže první díl přesáhl do 5. svazku, v němž pak z druhého dílu vyšlo jen 136 stran místo 200.

Vycházení po svazcích v plánovaném rozsahu a v plánovaných lhůtách bylo po celou dobu vydávání Slovníku zcela pravidelné a nezměnilo na něm nic — jak jsme výše viděli — ani ukončení jednotlivých dílů (stránkovaných ovšem vždy zase od jedničky, nikoli průběžně dále). Jedině poslední svazek (celkem 23.) porušil tuto pravidelnost tím, že měl „spolu s dodatkem“ rozsah větší (celkem 310 stran místo obvyklých 200).

Tato fakta, zjištěná z exempláře Jungmannova Slovníku, u něhož byly při vazbě zachovány původní obálky svazků, nejsou nijakým novým objevem, neboť o tom, že „s počátku měsíce října 1834 dílo toužebně očekávané objevilo se prvním svazkem i vzbudilo v kruzích vlasteneckých nevýslovnou radost, ano pravé nadšení“, píše již Václav Zelený v Životě Josefa Jungmanna (Praha 1873, s. 304). Také korespondence Josefa Jungmanna s Antonínem Markem, uveřejněná v Časopise českého musea 1883, potvrzuje uvedené datum počátku vycházení Slovníku. V listě ze dne 16. 10. 1834 totiž čteme: „Jež-li máte 1. svazek Slovníku, a jak spokojeni neb nespokojeni jste. Znamenejte omyly, nedostatky atd., abych v supplementu co možná všeho doplnil a pospravil.“ Rovněž v Dějinách literatury české Jana Jakubce (II, Praha 1934, s. 440) čteme, že „od roku 1834—1839 vycházel slovník Českoněmecký“ a rok 1834 uvádějí i některé učebnice[5] a Arne Novák v prvních třech vydáních svých Dějin.[6]

Chtěli jsme tímto příspěvkem jen připomenout a vysvětlit rozdíly v uvádění počátečního data vydání Slovníku u J. Jakubce a V. Zeleného na jedné straně a u B. Havránka, A. Nováka, A. Jedličky a dalších na straně druhé, zároveň však upozornit na skutečný začátek vycházení a na potíže při vydávání díla, které se stalo na plných sto let jediným vědeckým popisem slovní zásoby nového českého jazyka a které znamená opravdový mezník v jejím vývoji. A právě u díla takového významu není jistě lhostejné uvědomit si i takovou drobnost, jako je rozdíl mezi bibliografickým údajem čerpaným z titulního listu a zachycujícím vlastně jen ukončení celých dílů a mezi skutečnou dobou jejich vycházení.

Miloš Helcl

---

[5] Např. *Učebnice jazyka českého pro II. ročník odborných škol čtyřletých*, Praha 1954, s. 25 (odlišně od učebnice pro III. a IV. ročník).

[6] V *Stručných dějinách* (z r. 1910) na straně 135: „v říjnu 1834 vyšel I. svazek Slovníku česko-německého“; a stejně v *Přehledných dějinách* z r. 1913, s. 145 a z r. 1922, s. 130. Srov. ještě pozn. 4.

Z KNIH, ČASOPISŮ A NOVIN

O zákonitosti a účelnosti ve vývoji jazyka

Ve sborníku lingvistických studií vydaném Bulharskou akademií věd k poctě akad. St. Mladenova [1] je otištěn článek českého slavisty K. Horálka, *Zákonitost, účelnost a nahodilost ve vývoji jazyka* (s. 539—543). Autor se tu dotýká velmi závažné a aktuální otázky, do jaké míry lze při výkladech jazykových změn uplatňovat účeloslovné (teleologické) hledisko.

Ve svých úvahách vychází K. Horálek ze zjištění, že změny probíhají v jazyce živelně, spontánně, a jen zčásti jsou výsledkem uvědomělé lidské činnosti. Po té stránce se jazykový vývoj do jisté míry podobá vývoji v organické přírodě a liší se např. od kulturního vývoje, protože kulturní výtvory jsou výsledkem uvědomělé činnosti lidí.[2] Živelnost ve vývoji jazyka nelze však přeceňovat. Je třeba počítat s tím, že se ve vývoji jazyka uplatňuje také vědomé účelné zasahování, takže jazykové změny mohou nabýt povahy záměrného, účelného přizpůsobování. U vědomě stylizovaných projevů se při výběru jazykových prostředků uplatňuje takové vědomé účelné zasahování s úplnou samozřejmostí. Ve vývoji jazyka dochází k vědomému účelnému zasahování tam, kde jde o výběr mezi variantami (dubletami), které si zpr. nějaký čas v jazyce konkurují. Uvědomělý výběr mezi variantami může být rozhodujícím činitelem i při uskutečňování hláskových změn. Například změnu *ü* > *i* (*ü* je poziční varianta *u*) lze podle K. Horálka vysvětlit tím, že se *ü* přiblíží v některých nářečích k *i* natolik, že je příslušníci jiných nářečí hodnotí jako nemotivovanou variantu fonému *i* a tomuto stavu se pak přizpůsobí.

Otázka účelných změn ve vývoji hláskovém by podle mého názoru zasluhovala ještě podrobnějšího výkladu, protože moderní lingvistika užívá ve fonologii účeloslovných výkladů zcela běžně a často i velmi odvážně. Zpravidla se hláskové změny vysvětlují z potřeb systémového uspořádání fonémů. Například z potřeby odstranit asymetrii fonologického systému se vysvětluje splývání staré slovanské samohlásky *ě* (jať) s jinými samohláskami, protože tato samohláska (dvojhláska) neměla svůj zadní protějšek a porušovala tak symetrii samo-

[1] Ezikovedski izsledvanija v čest na akademik Stefan Mladenov (Studia linguistica in honorem acad. Stephani Mladenov). Bălgarska akademija na naukite (Institut za bălgarski ezik), Sofija 1957.

[2] O této analogii mezi vývojem jazyka a vývojem v živé přírodě psal K. Horálek také v souvislosti s otázkou postavení jazykovědy v soustavě věd, Slovo a slovesnost 18, 1957, s. 12—13.

hláskového systému.[3] U takových změn nemůže však přece jít o vědomé, záměrné zasahování. V souvislosti s tím vzniká otázka, do jaké míry se uplatňují ve vývoji jazyka také účelné změny neúmyslné, neuvědomované. Autor článku tuto otázku nadhodil (s. 543, pozn. 2), ale blíže se jí nezabýval. Myslím, že s takovými změnami můžeme ve vývoji jazyka počítat. Např. všechny změny analogické lze podle mého názoru hodnotit jako účelné změny neúmyslné, neuvědomované. Varianty, vzniklé působením analogie, se prosazují v jazyce bezděčně, nezávisle na vůli a vědomí mluvčích. V jazyce jsou také změny, které vůbec nelze hodnotit jako účelné, jak připomíná autor článku. V souvislosti s tím se nabízí také otázka, jaký je vztah mezi účelností a principem všeobecného zdokonalování jazyka. Jak uvádí autor článku, tato otázka by vyžadovala úvahy speciální.

Podle Horálkova pojetí je účelné přizpůsobování omezeno ve vývoji jazyka jen na výběr mezi variantami. Je proto třeba odmítnout takové pojetí účelných změn, které spatřuje v těchto změnách směřování k nějakému vzdálenému cíli v budoucnosti. Takové nesprávné pojetí se často uplatňuje tam, kde se pracuje s pojmem vývojové tendence jako série jazykových změn, jež jsou zaměřeny k nějakému vzdálenému cíli. Nesprávně se tak vysvětluje např. vývoj směřující k zániku zavřených slabik v slovanských jazycích. Tento vývoj nelze vykládat jako zaměření k nějakému cíli. Podle Horálkova výkladu tu šlo o vědomý účelný výběr variant u jednotlivých změn a tento výběr byl usměrňován vlivem jazyka, který zavřené slabiky neznal. V souvislosti s otázkou vývojových tendencí a účelných změn zabývá se K. Horálek také problematikou vývoje indoevropského (českého) skloňování a kriticky hodnotí některé výklady Skaličkovy a Sgallovy.

Výklad účelného přizpůsobování lze uplatnit např. také při jazykovém sbližování. Při vzájemném působení jazyka na jazyk vznikají varianty, z nichž jazyk volí tu, která je výhodnější, takže tu lze také mluvit o účelném přizpůsobování. Nesprávně se někdy jazykové sbližování (konvergence) chápe jako samohybné směřování jazyků k nějakému společnému cíli v duchu idealistické teleologie.

Pokud jde o zákonitost a nahodilost, spokojuje se autor zjištěním, že zákonitost má v jazyce charakter jevů hromadných, zatímco individuální jazykové jevy mohou být úplně nahodilé. Otázku zákonitosti a nahodilosti ve vývoji jazyka bude třeba ještě blíže osvětlit. Omezím se zde jen na poznámku, že ani v jazyce nelze zákonitost oddělit od nahodilosti, a že jevy hromadné nejsou vyňaty z působnosti nahodilostí, jež způsobují, že procesy zákonité probíhají nerovnoměrně, s různými odchylkami. Např. k hláskovým změnám dochází v ja-

[3] Srov. K. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1955, s. 135.

zyce zákonitě, avšak tyto změny mívají často v jazyce rozdílný průběh a rozsah vlivem různých nahodilých okolností, např. působením analogie apod.

K. Horálek dospívá k závěru, že ve vývoji jazyka je účeloslovný činitel závažný. Rozsah vývojové účelnosti je však třeba teprve zkoumat a je zapotřebí propracovat metodiku účelných změn.

Jan Sedláček

DROBNOSTI

Z NAŠICH NOVIN. Pro tuto pravidelnou rubriku, věnovanou kritice jazyka našeho tisku, jsme tentokrát nevybrali deník, nýbrž týdeník V l a s t a, list Výboru čs. žen. Jde o časopis velmi oblíbený a rozšířený, a je proto žádoucí, aby byl i po jazykové stránce co nejlepší.

Všimneme si dnes některých nedostatků jazykových, které se vyskytly v č. 12 z 19. 3. 1959. Toto číslo jsme vybrali namátkou. Co do obsahu je pestré, např. s velmi aktuálními příspěvky k Mezinárodnímu dni žen, ke snížení maloobchodních cen, k uvedení filmu Občan Brych, k blížícímu se sjezdu JZD, k chřipkové epidemii, k jarnímu úklidu v domácnostech. Pokud jde o jazyk, je nutné, aby byl na výši jak v článcích redakčních, tak i v příspěvcích uveřejněných jako dopisy čtenářek. I do těch může redakce zasahovat a jazykově i slohově je upravovat.

Nápadnější a četnější než nesprávnosti mluvnické jsou v tomto čísle kazy s t y l i s t i c k é. Tak např. hned na 3. straně v článku o snížení cen čteme větu: *To je jedna z příčin, proč mohlo letos dojít k tak značnému snížení dětské konfekce.* Kdyby celý článek nepojednával o snížení cen, mohli bychom se právem domnívat, že se snížila např. výroba nebo kvalita dětské konfekce nebo pod. Spojení *snížení dětské konfekce* je nezřetelné, nejasné. Věta měla být doplněna: (*došlo*) *k tak značnému snížení* cen *dětské konfekce.*

Stejným nedostatkem přesné a jasné stylizace trpí další věta téhož článku: *Budou-li v zemědělství vyrábět více potravin ... než dosud, pak i jejich snižování bude častější a podstatnější.* K čemu se vztahuje přivlastňovací zájmeno *jejich*? Opět jen z kontextu vyrozumíme, že zvýšením zemědělské výroby by docházelo k častějšímu a podstatnějšímu snižování cen potravin. Zájmeno *jejich* se v této větě tedy vztahuje ke spojení vůbec nevyslovenému, ke spojení pouze myšlenému. Správně mělo být napsáno: *.... pak i snižování cen potravin bude častější ...* — A jak má čtenář rozumět tomuto textu na s. 8: (*pracovníci*) *ukládají ... sazeničky květáku v hrníčcích*

do pařenišť. Až trochu vyrostou, budou se vysazovat na pole. Hrníčků je v pařeništích na deset tisíc. V celém úseku je porušena vzájemná závislost vět. V první větě je jádrem sdělení *ukládání sazeniček do pařenišť* (slovo *pařeniště* je jako nejdůležitější na konci věty); následující věta však nenavazuje na jádro věty předchozí; vypovídá o vysazování na pole, avšak není v ní vyjádřeno, co se bude na pole vysazovat. Třetí věta nenavazuje na předcházející, nýbrž vrací se k větě první a rozvádí ji. Výsledkem je nesouvislý a nejasný celek. Věty je zapotřebí přestylizovat, např. takto: (*pracovníci*) *ukládají ... sazeničky květáku v hrníčcích do pařenišť. Hrníčků je v pařeništích na deset tisíc. Až zde sazenice trochu vyrostou, budou se vysazovat na pole.*

Nejvíce nedopatření ve stavbě jednotlivých vět jsme našli v článku pojednávajícím o jarním úklidu, o praní záclon (s. 15). Nesprávnosti pramení z toho, že autorka se snažila vyjadřovat úryvkovitě, jak to bývá zvykem v různých návodech k použití např. pracích prostředků, přístrojů ap. a v popisech pracovních postupů. Snaha po stručnosti však v tomto případě vedla k nesrozumitelnosti: ... *záclony přendáme do hrnce s rozvařeným mýdlem. Roztok má být vlažný. Zahříváme, avšak nevaříme. Nemícháme tenkým koncem vařečky. Je-li třeba záclony ponořit, pak širokou stranou. Trochu zchladlé vylijeme do vany, dlaněmi promačkáme, špínu vypustíme a mácháme, zase jen mačkáním* ... atd. Podobných míst je v tomto krátkém článečku ještě několik!

O tom, jak snadno se uplatňují v tisku dnes oblíbené neshodné přívlastky v 2. pádě místo přívlastků vyjádřených přídavným jménem, svědčí příklad na s. 13: (*Zátopkovi*) *vyprávěli o svých cestách za vítězstvím na poli sportu* (místo náležitého: *na sportovním poli*).

V slovní zásobě se objevují nedostatky, které jsou dány povahou příspěvku. V dopisech čtenářek se setkáváme i s prvky hovorovými nebo nespisovnými, až slangovými. Jindy se v nich opět jeví přílišná knižnost až odbornost vyjádření, která je na závadu porozumění obsahu. Tak v příspěvku čtenářky o epidemii chřipky (s. 11) čteme nevhodné předložkové spojení *v dobách* (např. *v dobách velkého zatížení středisek, v dobách špičkových nároků na zdravotnictví, v dobách epidemie chřipek*) místo správného *v období*; podobně nevhodně je tu užito příliš výrazného cizího výrazu *dirigovat* ve spojení: *dirigovat pomocné zdravotnické pracovnice* (*k nemocným*) *do bytů* místo prostého *posílat*. Z hovorových prvků se objevilo na s. 9 spojení: *zřídit kulturní jizbu s televizí a knihovnou* (místo *s televizorem*), na s. 11 *hlásiti se na středisku u příjmu* (místo např. *u okénka přijímací kanceláře*), *harburny zaberou* (místo *pomohou*).

Jednotvárné opakování téhož slova jako projev stylistické neobratnosti pozorujeme v článku o nových podmínkách práce v JZD (na s. 9). Ve třech větách za sebou se opakuje pro různé představy slovo *věc: Třetí vážnou věc viděla s. Svobodová v socialistickém soutěžení. To družstvům velmi pomáhá kupředu, tvrdila. A jedna z prvých věcí, která mi padla do oka, . . . byla . . . vlajka vítěze socialistické soutěže v okrese. Ve Výšovicích jsem poznala mnoho nových zajímavých věcí a . . .* Jistě by nebylo obtížné onu *věc* obměnit v každé větě výrazem jiným, výstižnějším. Podobné opakování se objevilo v článku na s. 16: *Žáci při práci poznají, jak musí být dělník při práci svědomitý.*

V příspěvku o chřipkové epidemii se vyskytlo několikrát sloveso *proškolit* (s. 11). Je to jedno ze sloves, které se stalo — mohli bychom říci — módní, a to hlavně pro svou předponu *pro-*. Naše řeč už upozornila na to,[1] že předpona *pro-* má řadu významů a že při tvoření nových slov s touto předponou musíme dbát, aby význam nové odvozeniny byl jasný. U slovesa *proškolit* se měla předponou *pro-* vyjádřit prostá dokonavost děje k nedokonavému *školit*, tedy ‚vyškolit'. Předpona *pro-* však nemá platnost jen prostě vidovou, jako např. předpona *vy-* nebo *z-*, nýbrž vždy dává slovesu ještě nějaký věcně významový odstín. V našem případě přiřazuje sloveso k takovým slovesům, která znamenají ‚proniknout něčím, něco dokonale prostoupit', např. *propíchnout, promastit, propláchnout* atd. Takovýto význam však sloveso *proškolit* nemá, a proto je musíme odmítnout. Autorka příspěvku měla tedy napsat: *být vyškolena a poučena, vyškolit dostatečný počet žen* atd.

Nedostatky mluvnické se většinou týkají skladby. Nemělo by se jistě ani v dopise čtenářky objevit takovéto nepřehledné souvětí (s. 6): *Vítáme vaše rozhodnutí* (tj. navštívit Plzeňský kraj) *a prosíme vás, až k tomu dojde, abyste zajely také do našeho okresu, který je v kraji největší, a přesvědčíte se, že zde jsou předpoklady pro plnění úkolu, který jste si článkem daly.*

Ve větší míře se vyskytují chyby v interpunkci; jsou to často chyby základní a lze je těžko omlouvat opomenutím nebo možností jiného pojetí. Tak nejsou oddělovány čárkou věty uvozené spojkou *než*, např.: *Proto má pracující člověk . . . zcela jinou životní úroveň(,) než měl za vlády těchto pánů.* Čárka chybí také v těchto nesporných případech: *Jak oni si organizovali práci(,) je pro mnohá družstva okresu vzorem; také koberce stáhneme(,) jsou-li pošpiněné . . .*; nebo u spojkové dvojice *buď - nebo: buď bez ozdob(,) nebo jen s barevným proužkem.*

Chybou, která se velmi často vyskytuje všude v tisku, je nerozlišo-

[1] Naše řeč 39, 1956, s. 120n.; 40, 1957, s. 63.

vání těsného a volného přívlastku. I v časopise Vlasta je tomu tak. Uvádíme jen jeden příklad za jiné: pod obrázkem dětí jdoucích na nádraží čteme: *Na snímku děti, odjíždějící na prázdniny*. Přívlastek *odjíždějící na prázdniny* je těsný, nemůže být proto oddělen čárkou.

Nesprávně bylo několikrát užito předložkových spojení, např. místo: *pracovala* na *několika důležitých funkcích* má být správně *v několika . . . funkcích*; místo předložky *ve* ve větě *nevkus se objevuje* ve *výrobcích spotřebního průmyslu* má být předložka *na*, tedy *nevkus se objevuje na výrobcích*. Nevhodně je užito předložky *za* ve větě *budou-li v zemědělství vyrábět více potravin a* za *nižších* nákladů *než dosud . . .* místo *při nižších nákladech*.

Hrubou chybou je opomenutí korektora, který neopravil na s. 6 zájmeno *váš* na *svůj* ve větě: *. . . materiály, o nichž se ve vašem* (správně *svém*) *příspěvku zmiňujete*. — Nesprávné je také spojení *jedno nebo dvouřadový oblek*. U složených přídavných jmen tohoto typu nelze užívat samostatně jedné z částí (na s. 14 není za první částí složeniny ani spojovací čárka), z nichž je jméno složeno; složené přídavné jméno musíme psát vždy v celé podobě, tedy *jednořadový a dvouřadový oblek*.

Po stránce pravopisné nelze časopisu vytknout závažnější nedostatky. Užívá se téměř důsledně nové pravopisné podoby slov ve shodě s posledním vydáním Pravidel českého pravopisu; při korektuře však přece unikly jednotlivé případy, např. *illegální* místo *ilegální*, *tuberkulosa* místo *tuberkulóza*, *synthetický* místo *syntetický*, *exkurse*, *emulse* místo *exkurze*, *emulze*; v přídavném jménu *budapešťský* píšeme správně *ť* ve shodě se základním jménem *Budapešť*. Chybné je užití velkého písmene v názvu prášků *harburn*. Jde zde o pojmenování druhové, nikoli o vlastní název, a proto musíme napsat: *užíváme harburny* stejně jako *lékař mi předepsal aspirin*, *acylpyrin*, *užívám algenu* apod. Malé písmeno mělo být napsáno také ve spojení: *na bruselské výstavě* (velké písmeno píšeme jen v jejím oficiálním pojmenování *Světová výstava v Bruselu* nebo *Expo 58*).

Jak je vidět z uvedených příkladů, nejde v časopise Vlasta o jazykové nedostatky výjimečné; podobné nedostatky nacházíme i v jiných časopisech nebo denících. Z několika příkladů jazykových prohřešků vybraných z jednoho čísla také nemůžeme soudit o jazyce časopisu obecně. Avšak i tyto jednotlivé příklady jsou důkazem, že stále ještě není jazyk našeho tisku bez vady.

Zd. Hrušková

VÝSTAVA O NĚČEM? U některých dějových jmen setkáváme se vedle pravidelného spojení s 2. pádem i se spojením předložkovým. Je toto předložkové spojení na místě i u dějového jména *výstava?* Podstatné jméno *výstava* můžeme číst např. ve spojení *zveme vás*

na výstavu fotografií, na výstavu Maxe Švabinského, Vojtěcha Sedláčka, na výstavu ministerstva zemědělství, uměleckoprůmyslových škol atd. (tedy ve spojení s 2. pádem), ale čteme je také ve spojení *byla uspořádána výstava o Juliu Fučíkovi, o Sovětském svazu, o turistickém ruchu* apod. (tedy ve spojení s předložkou *o*). Podívejme se na obojí spojení blíže.

Dějové jméno *výstava* náleží k slovesu *vystavit, vystavovat* a znamená původně ‚vystavení, vystavování věcí za účelem jejich prohlídky nebo lepšího poznání' (srov. akademický Příruční slovník jazyka českého). Základní sloveso bývá blíže určeno předmětem ve 4. pádě (např. *vystavovat nové zemědělské stroje*), u podstatného jména dějového (*výstava*) se pak toto určení stává přívlastkem v 2. pádě (*výstava nových zemědělských strojů*). Po stránce významové není tu mezi předmětem a přívlastkem rozdíl, jde vždy o označení toho, co se vystavuje.

Všimněme si však podrobněji vztahů dějového jména a přívlastku. Přívlastek blíže určuje řídící jméno *výstava* tak, že pojmenovává přímo předměty, které jsou na výstavě vystavovány, např. *výstava obrazů a soch, výstava průmyslových výrobků, výstava koberců, výstava známek, výstava žákovských prací.*

Jiný způsob, jakým se výstava blíže určuje, je uvedení jména původce, autora vystavovaných předmětů, např. *výstava Maxe Švabinského, Vojtěcha Sedláčka* (máme ovšem na mysli obrazy, které namaloval Švabinský, Sedláček). Zde jde o přenesené, metonymické vyjádření. Obecné označení díla (obraz) nahrazujeme jménem autora. Není to zjev výjimečný, říkáme např. také *koupil jsem Švabinského, mám doma Sedláčka, čtu Jiráska, Olbrachta, hrajeme Smetanu, Janáčka.* Tohoto způsobu užíváme především tam, kde jde o autora známého, proslaveného ve svém oboru.

Jiná je situace ve spojeních jako *výstava akademie výtvarných umění, výstava ministerstva zemědělství, výstava uměleckoprůmyslových škol* apod. Jméno *výstava* je blíže určeno opět spojením ve 2. pádě, jde však o 2. pád podmětový, tedy o jiný vztah než v případech předchozích (v prvním případě přívlastek přímo označoval předmět vystavování — (*výstava*) *obrazů, známek, prací,* v druhém případě byl přívlastek přeneseným metonymickým pojmenováním). Ve výrazech typu *výstava ministerstva zemědělství* by při slovesném vyjádření bylo spojení stojící v 2. pádě podmětem, tedy *ministerstvo zemědělství pořádá výstavu.* V tomto případě není přímo vyjádřeno, ani co se vystavuje, ani osobnost autora vystavovaných předmětů. O obsahu a zaměření výstavy můžeme soudit jen z pojmenování pořadatele výstavy, které je uvedeno jako neshodný přívlastek u jména *výstava.* Zaměření tohoto druhu výstav bývá širší, než je

tomu u výstav, o nichž jsme mluvili dosud. Nechtějí jen ukazovat jednotlivé konkrétní předměty (obrazy, sochy, koberce atd.), nýbrž chtějí poučovat o celém dobovém úseku, oboru práce, úseku veřejného života. A tento účel výstavy se jeví už v jejím pojmenování: *výstava o revolučních bojích, o sdělovací technice, o turistickém ruchu.* Už z názvu tedy vyplývá, o čem chce výstava informovat, poučit; je to tedy *výstava o něčem.* Právě v označení výstav tohoto druhu setkáváme se — na rozdíl od označení předchozích — s předložkovým spojením.

Proč užíváme spojení předložkového? Slovo *výstava* má v tomto případě oslabený dějový význam, vzdálilo se od významu základního slovesa. Vztah mezi slovesem (*vystavovat*) a dějovým jménem (*výstava*) je uvolněn, zato se vytvořil mezi řídícím jménem dějovým *výstava* a přívlastkem vyjádřeným předložkovým spojením (*o něčem*) vztah blízký tomu, jaký je mezi jménem a přívlastkem ve spojení *informace o něčem, poučení o něčem.* Tato významová příbuznost se jmény *informace, poučení* a významové oddálení od základního slovesa *vystavovat* vede k užití předložkového spojení i u jména *výstava.* (U jmen dějových není spojení s předložkou *o* vedle spojení s 2. pádem ojedinělé, říkáme např. *oznámení svatby* i *o svatbě, hlášení stavu prací* i *o stavu prací, představa života* i *o životě* aj.)

Na spojení *výstava o něčem* působí silným vlivem také snaha jazyka po jednoznačnosti. Řekli jsme už, že podstatné jméno *výstava* může být blíže určeno také osobním jménem autora vystavovaných předmětů. Srovnejme spojení: *výstava M. Švabinského* a *výstava Julia Fučíka.* Jestliže by nezasvěcený návštěvník nevěděl, kdo byl J. Fučík, mohl by se právem domnívat, že se vystavují díla Julia Fučíka, čili rozuměl by tomuto vyjádření stejně, jako rozumí spojení *výstava M. Švabinského.* Pro jasné rozlišení významu obou spojení užíváme proto v druhém případě předložkové vazby, tj. *výstava o Juliu Fučíkovi.* Podobně srovnejme jiné dva příklady: *výstava prací pionýrské skupiny 28. osmileté střední školy v Praze* a *výstava o práci pionýrské skupiny 28. osmileté střední školy v Praze.* I zde jasně vystupuje rozdíl významový: v prvním případě jde o přímé označení konkrétních předmětů, které se vystavují, v druhém o obecné označení toho, čeho se výstava týká, tj. jak se pracuje v pionýrské skupině 28. osmileté střední školy. Jde tedy o dvojí různý význam, pro nějž máme i dvojí různé vyjádření.

Spojení *výstava o něčem* má tedy v jazyce své oprávnění jako prostředek významově rozlišující. Není proto chybné, čteme-li, že se pořádá *výstava o rekreaci, o lázeňské péči, o rozkvětu zdravotnictví v ČSR, o životě a díle J. Á. Komenského* apod.

Zdeňka Hrušková

PROVĚRKA Z POČTŮ, ČI V POČTECH? Slova, která nově přecházejí do naší slovní zásoby nebo v ní nově vznikají, přejímají vazby obyčejně od těch slov, která mají podobný (nebo opačný) význam a žijí už v jazyce delší dobu. Tak je tomu i u slov *prověrka* a *prověřiti.*

Podstatné jméno *prověrka* i sloveso *prověřiti* byla převzata do naší slovní zásoby teprve nedávno. Josef Jungmann sice uvádí ve svém slovníku sloveso *prověřiti,* opíraje se o starší slovník Václava Rosy, ale jako jeho význam udává ‚skrze věření (tj. půjčení) škodu nésti'. Je to předponové sloveso toho typu jako např. slovesa *prohospodařit, prospekulovat, proplýtvat.* V tomto významu sloveso *prověřiti* dnes nežije a podle slovníkového materiálu shromážděného v Ústavě pro jazyk český patrně nežilo ani v době Jungmannově a bylo převzato jen ze slovníku Rosova.

Dnešní naše slova *prověrka* a *prověřiti* jsou přejata z ruštiny, kde podstatné jméno *prověrka* znamená ‚kontrola, kontrolování, zkontrolování, zkoušení, vyzkoušení' a ve stranickém životě žije ve stejném významu jako v češtině. Podobně sloveso *proverit'* znamená v ruštině ‚zkontrolovat nebo vyzkoušet, přezkoušet' nebo konečně ‚prověřit' ve stejném významu jako u nás.

Obě slova se objevují v češtině od konce první světové války. Podstatné jméno *prověrka* se však vyskytuje jen ojediněle, a to u autorů, jejichž jazyk byl nějakým způsobem zasažen vlivem ruštiny. Slovesa *prověřiti* užívají ze začátku ovšem také takoví autoři (např. Josef Kopta); později však k nim přistupují i autoři jiní, setkáváme se s ním v časopisech atd.

Že se sloveso *prověřiti* v češtině rozšířilo dříve než podstatné jméno *prověrka,* můžeme si dost snadno vysvětlit jeho podobností se slovesem *ověřiti;* odlišná předpona, totiž *pro-,* nevadila, protože se této předpony v češtině rovněž užívá, a také v tomto významu, jak vidíme např. na slovesech *prohlédnouti si, prozkoušet, probádat* apod. V těchto a podobných případech vyjadřuje předpona *pro-* důkladné, zevrubné podrobení nějaké činnosti.

Do běžného vyjadřování se podstatné jméno *prověrka* i sloveso *prověřiti* dostávají teprve po druhé světové válce. Kl. Gottwald užil v jednom ze svých projevů za války slov: „Nynější válka je drsnou zkouškou, čili jak Rusové říkají, ‚prověrkou' národů a států." Ještě tu tedy upozorňuje na ruský původ slova a uvozovkami v knižním vydání je naznačeno, že autor pociťuje slovo jako citát. Pak však obě slova u nás velmi rychle zdomácněla, máme i přídavné jméno *prověrkový,* k dokonavému slovesu *prověřiti* je nedokonavé *prověřovati,* od toho přídavné jméno *prověřovací.*

Při tvoření vazeb sloves *prověřiti* a *prověřovati* a podstatného jmé-

na *prověrka* byla vzorem slovesa *ověřit, zkoušet, prozkoušet, kontrolovat, revidovat* apod., podstatná jména *zkouška, kontrola, revize* apod. Uvedená slovesa mají předmět ve 4. pádě, např. *ověřit znalosti, zkoušet žáky, zkoušet lampu, kontrolovat pracovníky, kontrolovat docházku* atd. Stejně mají 4. pád slovesa *prověřiti* a *prověřovati*.

U podstatného jména *prověrka* je předmět ve 2. pádě, protože proti vazbě se 4. pádem u slovesa je u příslušného dějového podstatného jména vždy pád druhý, např. *zkoušet tlak — zkouška tlaku;* říkáme proto *prověrka pracovišť, technických údajů, prověrka pracovníků, žáků* apod.

Je-li pak třeba ještě dalšího určení výrazu, přistupuje druhý předmět. U sloves *prověřiti* a *prověřovati* a podstatného jména *prověrka* je druhý předmět v předložkové vazbě s předložkou *z* jako např. u slovesa *zkoušet* a podstatného jména *zkouška: zkoušet žáky z počtů, zkouška žáků z počtů.* Máme tedy vazby *prověřovat žáky z počtů, z plavání, prověrka znalostí z pravopisu* atd. — K slovesu i k podstatnému jménu mohou být ovšem připojována také předložková spojení, která jsou příslovečnými určeními, např. *prověrka norem na všech pracovištích, prověrka žáků ve všech třídách* atd. *Ladislav Janský*

MLÁTIČKÁŘ. V době žní se v novinách často objevovalo slovo *mlátičkář* a rovněž rozhlas ho občas užil. Protože ani ze souvislého textu nebylo možno někdy poznat, koho toto slovo vlastně označuje, dostali jsme několik dotazů, jaký je jeho přesný význam a zda jde o slovo spisovné.

Slovo *mlátičkář* nezaznamenává ani akademický Příruční slovník, ani poslední vydání slovníku Vášova-Trávníčkova. Působí tedy dojmem novoty. Přesto však to není slovo nové. Ústav pro jazyk český má na ně nejstarší doklad z r. 1936, a to z inzerátu, který zní: „Mistra mlátičkáře, dílovedoucího nebo samostatného technického úředníka, přijme továrna na hospodářské stroje k vedení dílen." Je to tedy slovo staré třiadvacet let. Z inzerátu zároveň poznáváme jeho význam: je to odborník, který rozumí výrobě mláticek. Potvrzují nám to i další doklady až do r. 1945, které mluví také o zámečnických mistrech mlátičkářích. — Tento význam se nám při prvním poslechu tohoto slova nebo při jeho prvním čtení nabízí zcela samovolně. To proto, že příponou *-ář* (nebo *-ař*) se hojně tvoří názvy osob znamenající, čím se kdo — ať přechodně nebo trvale — zaměstnává, co vyrábí. Např. *hřebenář, perníkář, cihlář, strojař* aj. Základem, od něhož se takové názvy tvoří, je dnes vždy podstatné jméno — v našich příkladech *hřeben, perník, cihla, stroj.*

Sledujeme-li doklady na toto slovo v archívu Ústavu pro jazyk český dále, nalézáme tu po r. 1940 další jeho význam: *mlátičkář*

yl ‚prodejní úředník nabízející a prodávající mlátičky', neboli lidově řečeno ‚agent s mlátičkami'. V tomto významu jde ovšem o nespiovné, slangové užití tohoto slova. Od r. 1950 se však v denním tisku očíná objevovat toto slovo v souvislostech, z nichž je sice patrno, e nejde o výrobce nebo montéry mlátiček, ale pravého významu není nožné se dopátrat. Podrobným šetřením jsme zjistili, že se ho užívá podstatě ve třech nových významech. Tak především na větších tátních statcích, které mají mnoho mláticích strojů, *mlátičkář* je opravář, jehož úkolem je připravit všechny mlátičky pro dobu žní výmlatu'. Nejčastěji se však slovem *mlátičkář* rozumí ‚strojník, který v době výmlatu má na starosti mláticí soupravy, řídí jejich práci a pečuje o jejich bezporuchový chod'. I v těchto dvou nových významech zařazuje se název *mlátičkář* ústrojně do skupiny slov takto tvořených. Jsou totiž mezi nimi i slova, která znamenají také obsluhovatele něčeho. Např. kdo obsluhuje výhybky, je *výhybkář*; *šatnář* je ten, kdo má na starosti šatnu; *mlynář* není jen majetník mlýna, ale dnes především odborný pracovník ve mlýně atd.

A konečně do třetice *mlátičkář* znamená každého dělníka, který v době výmlatu pracuje u mlátičky, mlátí na mlátičce obilí. Proti užití slova *mlátičkář* v tomto významu můžeme mít výhrady, a to především proto, že název *mlátičkář* v tomto významu nezapadá do systému názvů zemědělských pracovníků. Ty jsou většinou tvořeny od sloves označujících konkrétní činnost, a nikoli od nástrojů nebo strojů, s nimiž pracují. Např. *oráč* (od *orati*), a nikoli *„pluhař"* (od *pluh*), *sekáč* (od *sekati*), a nikoli *„kosař"* (od *kosa*) apod. A pro toho, kdo mlátí, máme staré slovo *mlatec*. Je ovšem možno právem namítnout, že tímto slovem budeme vždy rozumět především toho, kdo mlátí cepem. I když je to pravda, přece by nebylo nemožné dát tomuto slovu nový význam, ostatně podobně jako je tomu i u slova *mlátička*; ta také obilí nemlátí, nýbrž drhne. Tedy i u mlátičky by mohli pracovat mlatci. — Za druhé není vhodné užívat slova *mlátičkář* v tomto významu také proto, že má už tři jiné významy, a že by tedy bylo významově přetíženo. Takováto mnohovýznamovost slova neprospívá dorozumívání, tím spíše dnes, kdy se ukazuje nutnost terminologicky zpřesnit názvy už existující a nové tvořit pokud možno vždy pro jeden přesně vymezený pojem.

Název *mlátičkář* není tedy vhodné pojmenování pro dělníka pracujícího u mlátičky. Pokud jde o název *mlatec*, sami pochybujeme, že by mohl zobecnět v tomto novém významu, a to mimo uvedený už důvod též proto, že může mít také trochu pejorativní, hanlivý přídech. Přitom však se nevyhneme nutnosti najít nebo vytvořit vhodné jméno pro pracovníka u mlátičky. A tu se pro něj nabízí slovo *mlátič*. Je správně utvořeno běžnou příponou *-č* od slovesa

mlátiti a ústrojně zapadá do systému názvů pracovníků v zemědělství. Ani toto slovo však není nijak nové. V Ústavu pro jazyk český máme pro ně ojedinělý doklad už z r. 1900.

Souhrnně je možno říci o slově *mlátičkář* toto: Jako odborný název označuje jednak odborníka při výrobě mláticek, jednak opraváře mláticek nebo strojníka, který v době výmlatu pečuje o dobrý chod mláticích souprav. Tyto tři významy slova *mlátičkář* jsou ve shodě s jeho tvořením. Užívat tohoto slova ještě nadto jako souhrnného názvu pro všechny pracovníky u mláticek není vhodné. Pro tento význam je možno buď užít starého slova *mlatec*, nebo lépe a vhodněji novějšího *mlátič*. *Fr. Váhala*

ČERVENOKŘÍŽOVÝ? V korespondenci Ústavu pro jazyk český se před časem vyskytly hlasy, které navrhovaly utvoření přídavného jména k sousloví *Červený kříž*. Navrhovalo se jednak přídavné jméno *červenokřížský*, jednak *červenokřížový*. Naši veřejnost vedla k těmto návrhům snaha po stručnějším vyjádření. Ve spojeních jako *organizace Červeného kříže, hnutí Červeného kříže* se měl dvouslovný neshodný přívlastek nahradit přívlastkem shodným, vyjádřeným jedním slovem, a to složeným přídavným jménem.

Přídavné jméno na *-ský* za správné nepokládáme, neboť od podstatného jména *kříž* se takto tvořené přídavné jméno vůbec nevyskytuje. (Přídavná jména s příponou *-ský* vyjadřují především vztah ke jménům označujícím místo nebo osoby. Jiné vztahy se jimi označují jen ojediněle.) K podstatnému jménu *kříž* existuje však přídavné jméno *křížový*, a bylo tedy možno uvažovat spíše o druhém návrhu, o přídavném jméně *červenokřížový*. V zásadě by toto tvoření bylo možné, zbývá však otázka, zda je nové přídavné jméno skutečně potřebné. V jazyce existuje totiž celá řada sousloví, k nimž se složené přídavné jméno netvoří.

Mezi názvy jedinečných veřejných institucí, masových organizací, sdružení, společností apod., které jsou uvedeny v Pravidlech českého pravopisu anebo které známe z úzu, nenašli jsme ani jeden případ, kdy by se tvořilo od sousloví složené přídavné jméno. Máme na mysli názvy jako *Národní shromáždění, Spojené národy, Česká filharmonie, České srdce, Matice moravská; osvětová jizba, rudý koutek* apod. Do této řady pojmenování patří i *Červený kříž*. O tom, že se k sousloví *Červený kříž* složené přídavné jméno nevytvořilo, rozhodovala ještě jedna okolnost. Ve většině případů užíváme totiž oficiálních názvů *Československý červený kříž, Švýcarský červený kříž, Mezinárodní červený kříž* apod. K těmto několikaslovným názvům složené přídavné jméno utvořit nelze a neshodnému přívlastku se nevyhneme (*organizace Československého červeného kříže, pomoc Mezinárodního*

erveného kříže apod.). Mluvíme-li zkráceně pouze o *Červeném kříži*, de vždy o vyjádření neoficiální. Zdá se nám, že nutit se do umělého tvoření složeného přídavného jména ve spisovném jazyce je zbytečné, zvlášť když si jazyk až posud tuto složeninu nevytvořil.

Vl. Kondrová

SKLOŇOVÁNÍ NÁZVŮ FYZIKÁLNÍCH JEDNOTEK *HENRY* A *CURIE*. Názvy téměř všech fyzikálních jednotek se skloňují, a většinou bez obtíží, jen u dvou jednotek, *henry* (jednotka pro indukčnost) a *curie* (jednotka pro radioaktivitu), vzniká pochybnost, máme-li je skloňovat (a jak), nebo ne.

Jednotka *henry* byla pojmenována po americkém fyzikovi Henrym. Název jednotky nemůžeme dost dobře skloňovat tak jako osobní jméno, tj. Henryho, Henrymu atd., totiž s koncovkami zájmennými *-ho*, *-mu*, neboť takto skloňujeme jen jména životná, jako *dandy*, *pony* aj. Mohli bychom připojovat pádové koncovky *-u*, *-em* atd. buď k plnému tvaru *henry*, nebo k základu *henr-*, ale toto skloňování by působilo jisté potíže, a proto fyzikové název *henry* neskloňují. Také v československé státní normě ČSN 34 5200 na s. 10 je užito v druhém pádě množného čísla tvaru *henry*, tj. neskloněného. Jiným příkladem podstatného jména rodu mužského takto zakončeného je název anglické mince *penny*, který je rovněž nesklonný (viz Příruční slovník jazyka českého, díl IV, 1, s. 186a).

Název jednotky *curie* [vysl. kyrí] je svým původem rovněž zobecněné osobní jméno *Curie*, které je u nás dobře známo; zejména známá je u nás jeho nositelka paní Marie Skłodowská-Curieová a nedávno zemřelý Fréderic Joliot-Curie. Potíže při skloňování názvu *curie* by byly ještě větší než u názvu *henry*. Podle dotazu u prof. dr. Františka Běhounka, vedoucího dozimetrického oddělení Ústavu jaderné fyziky, v němž se jednotky *curie* (a *milicurie*) často užívá, odborníci název *curie* neskloňují. Pokud jde o rod názvu *curie*, pociťují toto jméno jako jméno rodu středního, *to curie*. To je ovšem odchylka od dřívější praxe. Například Technický slovník naučný (Teyssler-Kotyška) má v hesle *Curie* (díl III, s. 195a, z 5. 3. 1928) větu „Podle usnesení mezinárodního kongresu pro radiologii jest jeden c. (tj. curie — doplněno mnou, E. P.) takové množství emanace, kteréž jest v rovnováze s 1 g radia“; v ní je *curie* rodu mužského. Příruční slovník jazyka českého (z r. 1937) uvádí *curie* jako jméno rodu ženského a nesklonné. Právě vydávaný třídílný Slovník spisovného jazyka českého udává u hesla *curie* v souhlase s nynějším chápáním fyziků, že je to slovo nesklonné a rodu středního. K zjišťování rodu u nesklonných názvů fyzikálních jednotek poznamenáváme, že je značně ztíženo tím, že se zřídka najde doklad, z kterého by byl zřejmý rod, protože v od-

borné literatuře užíváme téměř výhradně značek. V mluvené řeči odborníci ovšem značky vyslovují plně, ale právě tu může být kolísání v rodu, aniž o něm máme záznamy.

Co je příčinou nesklonnosti obou uvedených názvů? Většina skloňovaných názvů fyzikálních jednotek je zakončena souhláskou, ostatní mají na konci ponejvíce samohlásku *-e* (na *-e* je *míle*, na *-ie dioptrie* a *kalorie*). Jednotka *joule* [vysl. džaul] je zakončena ve výslovnosti souhláskou. Skloňování těchto jednotek nečiní tedy potíže. Jinak tomu však je u jmen *henry* a *curie* (s koncovým *-í* při výslovnosti), neboť právě z jejich neobvyklých zakončení vyplývají všechny nesnáze. Upravovat tyto názvy tak, abychom je mohli snadno skloňovat, není dobře možné, poněvadž jde o označení mezinárodní, jejichž podobu ani pravopis nemůžeme příliš měnit. Proto fyzikové názvy těchto dvou jednotek raději neskloňují. Nesklonnost přejatých slov v češtině není ostatně nic zcela neobvyklého, srov. např. podstatná jména *derby*, *ragby*, *brandy*, *jury* aj. *Eduard Prandstetter*

ZEMĚMĚŘICTVÍ A ZEMĚMĚŘIČSTVÍ. Nová Pravidla českého pravopisu z r. 1957 uvádějí tato dvě hesla se stručným výkladem: *zeměměřictví* je geodézie, *zeměměřičství* pak označuje zaměstnání zeměměřiče. Tím, že Pravidla zaznamenávají obě slova tímto způsobem, byly odstraněny značné obtíže a nejasnosti, které vznikaly při jejich užívání. Kolísání způsobily rozdílné údaje v předchozích vydáních Pravidel pravopisu. V r. 1941 byly u hesla *zeměměřič* uvedeny odvozeniny *zeměměřičský* a *zeměměřičství* bez bližšího vysvětlení významového. V otisku vydání těchto Pravidel, v podstatě nezměněném, který vyšel r. 1946 a 1948, však tu byly uvedeny podoby *zeměměřictví, zeměměřický*. Podoby *zeměměřictví* totiž užívali zeměměřiči jako českého termínu pro geodézii, tj. nauku zabývající se měřením zemského povrchu, jakož i jeho částí (pozemků). Tak se stalo, že uživatel řídící se vydáním z r. 1941 psal totéž slovo jinak než ten, kdo měl otisk vydání z r. 1946 nebo 1948. Ani jedna z úprav nevystihovala skutečný stav. V praxi je potřebí obou výrazů a nedostatečný údaj v Pravidlech, nadto kolísající podle různých vydání, zatemňoval významové rozlišení a způsoboval mnoho nesnází.

Jak si vysvětlíme vznik dvou rozdílných podob u slov odvozených od téhož základu a týmiž příponami? Mají obě podoby svou oprávněnost z hlediska tvoření slova?

Složenina *zeměměřictví* vznikla spojením dvou podstatných jmen *měřictví* a *země*. Podst. jméno *měřictví* je odvozeno od podst. jména *měřič* příponou *-ství*; vzniklá skupina *-čs-* se zjednodušila v *-c-*, podobně jako ve slovech *prorocký*, *otecký*, *proroctví*, *otectví* z původního

proročský, otečský apod.[1] Skupina *-čs-* však zůstává ve spisovném jazyce ve velkém počtu takto odvozených slov zachována, např. *voličský, voličstvo* (od *volič*), *buřičský, buřičství* (od *buřič*), *hráčský* (od *hráč*) atd. To způsobilo, že se vedle podob *měřictví, zeměměřictví* užívalo také podoby *měřičství* a *zeměměřičství*, a to bez významového rozlišení. — V novější době se však ukázala potřeba rozlišit pojmenování pro nauku o měření od pojmenování zaměstnání toho, kdo se měřením zabývá. K tomuto rozlišení bylo využito právě uvedené dvojí podoby odvozeného jména. Podle podoby *měřictví*, označující nauku o velikosti, tvaru a poloze útvarů, tj. geometrii, bylo utvořeno i označení pro nauku o měření zemského povrchu, geodézii — *zeměměřictví*. Pro zaměstnání měřiče a zeměměřiče pak zůstala vyhrazena podoba druhá — *měřičství* a *zeměměřičství*. Tento dnešní stav zaznamenávají také nová Pravidla, takže při užívání obou slov nemusí již docházet k nejasnostem. *Zd. Hrušková*

OKÉNKO Z NAŠÍ PORADNY

Jak skloňovat přejatá podstatná jména na *-é*? Tak zněl jeden z dotazů v jazykové poradně Ústavu pro jazyk český. Vracíme se k této otázce tedy ještě jednou i písemně.

Téměř všechna přejatá podstatná jména, jež uvádějí nová Pravidla českého pravopisu, přizpůsobují se svým skloňováním domácím skloňovacím typům. Výjimkou jsou slova, která se pro své zakončení nemohou zařadit k žádnému domácímu skloňovacímu vzoru, a jež tedy obvykle zůstávají nesklonná. K těmto výjimkám patří i přejatá podstatná jména na *-é*. Tvoří v češtině nevelkou skupinu, v materiálu Ústavu pro jazyk český jsme jich našli asi 90. Některá z nich jsou ovšem slova velmi řídká, např. *habitué, portmoné, souflé, fricassé* apod. Z těch, která uvádějí nová Pravidla, jsou skoro všechna rodu středního; rodu mužského jsou jen tři (*abbé, atašé, protežé*) a rodu ženského jen jediné (*chaussée*), a to ještě s kolísáním v rodě (je buď rodu ženského, nebo středního). U domácích podstatných jmen máme sice skupinu slov na *-é*, jež běžně skloňujeme, avšak to jsou zpodstatnělá přídavná jména typu *nájemné, vstupné*. Zachovala si skloňování adjektivní a nemohla se stát vzorem pro skloňování cizích podstatných jmen na *-é*. Z přejatých mužských jmen na *-é* některá skloňujeme, jiná zůstávají nesklonná. Vlastní osobní jména (*André, René* aj.) a obecné *abbé* (jež má v jazyce již dlouhou tradici) se skloňují, stojí-li samo-

[1] Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* I, § 66, s. 95.

statně, a to podle vzoru „Jiří". Slovo *protežé,* ostatně velmi řídké, je nesklonné, u jména *atašé* se vyskytují tvary nesklonné velkou většinou.

Ze středních jmen na *-é* uvedených v Pravidlech tvoří poněkud větší významovou skupinu některé názvy z oboru textilního (např. *dublé, piké, lamé, imprimé, moaré, plisé, froté* a také *glazé*), dále některé názvy jídel a poživatin (*filé, hašé, pyré, želé, thé, dražé*), názvy společenských událostí (*soaré, matiné*), dále jsou tu slova z nejrůznějších oborů (*varieté, kupé, expozé, resumé, turné, komité, defilé, renomé, klišé, relé* atd.). Z uvedených jmen středních jsme si blíže všimli slov *klišé* a *relé,* abychom zjistili, zda se alespoň v 7. pádě jednot. čísla vyskytuje tvar skloňovaný. V archívu Ústavu pro jazyk český jsme však nenašli ani jeden doklad na tvary skloňované. Zajímavé přitom bylo zjištění, jak se jazyk snaží nepohodlnou nesklonnost odstraňovat. U slova *klišé* jsme ze zkoumaných asi 300 dokladů našli 7 dokladů (nejmladší z r. 1939 u K. Bednáře) na skloňování množného čísla podle vzoru „kuře" (*klišata, klišat, klišaty*). Z posledních let však již doklady nejsou. Vedle toho je několik dokladů na zdrobnělinu *klišátko.* Rovněž u slova *relé* se v poslední době (doklady z r. 1955, 1956) šíří zdrobnělá podoba *relátko,* jejíž sklonění nečiní potíže. Tam, kde v dokladech bylo užito 7. pádu, bylo to vždy ve spojení s přídavným jménem nebo zájmenem, kdy pád je vyjádřen koncovkou přídavného jména nebo zájmena a podstatné jméno samo zůstává nesklonné. (. . .*antény jsou střídavě spojovány klíčovacím relé, . . . poděkoval obvyklým slovním klišé* . . . apod.). Ačkoli nepokládáme za nemožný tvar 7. pádu na *-m* alespoň u středních jmen s významem konkrétním (např. *filém, kupém, varietém*), zdá se, že se jazyk u středních jmen na *-é* do skloňování nenutí. Kde je nutno pád vyjádřit, užije vždy raději spojení přívlastkového.

Tento výklad se ovšem netýká přejatých středních jmen na *-e* (např. *finále*), jež se snadněji přizpůsobují skloňování domácích jmen (podle vzoru „moře") a u nichž 7. pád s koncovkou *-m* je dosti častý.

V. Kondrová

Naše řeč, roč XLII. 1959, č. 7—8. Vyšlo v srpnu 1959. Řídí univ. prof. dr. Alois Jedlička s redakční radou. Vydává Ústav pro jazyk český ČSAV (Praha 1, Letenská 4) v Nakladatelství Čs. akademie věd (Praha 2, Vodičkova 40). — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 03, Praha 2, Jungmannova 15. — Administrace: Poštovní novinový úřad Praha 3, Jindřišská 14. Rozšiřuje Poštovní novinová služba. Objednávky (i reklamace) přijímá každý poštovní úřad nebo doručovatel. —
Vychází pětkrát ročně, předplatné na pět dvojčísel 15,— Kčs.
Cena Kčs 3,—
A-23791

KNIHY A ČASOPISY ZASLANÉ REDAKCI

Volk und Wissen, volkseigener Verlag, Berlin

J. Bauernöppel — H. Fritsch, Grammatik der tschechischen Sprache

Státní pedagogické nakladatelství

O české satiře

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: Slovo a slovesnost, Český jazyk a literatura, Československá rusistika, Zlatý máj, Literární noviny, Učitelské noviny.